

500.879.

BIBLIOTHECA HUNGARICA ANTIQUA

III.

SZÉKELY ISTVÁN
KRÓNICA EZ VILÁGNAK
JELES DOLGAIRÓL
KRAKKÓ 1559

1960

ANTHUSIUM HUNGARICUM

BIBLIOTHECA
HUNGARICA
ANTIQUA
III.

KRÖNIKA EX VILGNA JELIS DOLGAIROL

JELIS DOLGAIROL

KRAKÓ 1859

A HUNGARIAI NEMZETI TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZLEMÉNYE

III.

SZÉKELY ISTVÁN

KRÖNIKA EX VILGNA JELIS DOLGAIROL

KRAKÓ 1859

1859

A HUNGARIAI NEMZETI TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZLEMÉNYE

SZÉKELY ISTVÁN

KRÓNIKA EZ VILÁGNAK JELES DOLGAIRÓL

KRAKKÓ 1559

A KÍSÉRŐ TANULMÁNYT ÍRTA
ÉS A FAKSZIMILE SZÖVEGÉT CONDOZTA

GERÉZDI RABÁN

1960

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETE

JEJES DOLCAIRO
KARRO 1229

GENROU HADAN
A BARRIUMI SEVECT GONDOLA
A BARRIUMI SEVECT GONDOLA

1960

A NAGYAN TUDOMÁSOS AKADÉMIA
NODALOMTÖRZÉSEI IRTÉSETE

„Nemzetünk és nyelvünk múltjáról csak igen keveset tudtam felkutatni, ama közismerteken kívül, amik latin és német historikusoknál, valamint Bonfininél olvashatók. Valamennyi könyv közül pedig, miket eddig összekerestem, a legrégebb: Székely István magyar nyelven írt Világkrónikája...” — írja 1610-ben latin nyelvű „Új magyar grammatiká”-ja ajánlólevelében Szenczi Molnár Albert (1). Mi már szerencsésebb helyzetben vagyunk, középkori magyar kódexek s Székely Világkrónikájánál korábbi anyanyelvű nyomtatványok sorát ismerjük és forgathatjuk. Régebbi magyar nyelvű történeti munkát azonban az 1610-től eltelt kerek 350 esztendő alatt sem sikerült felkutatni. Azért nem, mert Székely István műve nagy jelentőségű úttörő alkotás: az első, magyar nyelven megjelentetett történeti mű. Latin nyelven számos történeti művet írtak Magyarországon ő előtte. Így századokkal megelőzték őt középkori krónikásaink, gestaíróink: Anonymus és a már név szerint ismert társai, Kézai Simon, Kálti Márk és mások. Közél egy századdal előbb — 1473-ban — az első magyarországi nyomda kiadványai között is akad történeti mű: a Chronicon Budense. Thuróczy János Chronica Hungarorum-a pedig — 1498-ban — gyors egymásutánban kéthelyütt, Brünben és Augsburgban kerül kiadásra. Ez idő tájt már javában írja hatalmas humanista „Magyar történet”-ét Mátyás király megbízásából az olasz Bonfini. Műve évtizedekig kéziratban marad, egy része 1543-ban lát nyomtatásban napvilágot. (Az egész csak 1568-ban.)

Magyar nyelven is van némi előzménye egy 1526 táján írt predikációs gyűjteményben, az Érdy-kódexben. Ennek szerzője, kit Karthauzi Névtelennek titulál irodalomtörténetírásunk, a magyar ún. „szent királyok” (I. István és László) ünnepére készített predikációiban ezek életét, legendáját is adja. E legendák azonban túllépik az e nemű termékek szokványos kereteit; így például a László-legendában a XI. század magyar történetét kapjuk. A Karthauzi Névtelen egyik középkori krónikánkra támaszkodik, melyet „az országnak régi krónikája” néven emleget. Tehát ő — mint ezt Horváth János helyesen állapítja meg — „voltaképp magyar történetet ír, s így e

legendáiban történetírásunk legelső nyelvű termékeit kell üdvözölnünk, nyelvükben pedig a magyar történeti stílus zsengeit” (2).

S ha már előzményekről beszélünk, anyanyelvű ún. történeti énekeinkről sem szabad megfeledkeznünk. Ezek elsődlegesen nem az írásbeliségben gyökereznek, szóbeli, dallam kísérete előadásra készültek, elsősorban latinul, illetve olvasni nem tudó széles rétegek számára. A legrégebbi ránk maradt e nemű alkotás a Pannóniai ének 1526-ból. Egy franciskánus barát, Csáti Demeter szerzeménye. Miképp foglalta el Árpád Pannoniát, ezt énekli meg, részben Thuróczy János latin krónikájában olvasottak alapján. Korai reformátoraink ezt a hagyományos műfajt is átveszik, propaganda céljaiknak megfelelően átalakítják, és a reformáció célkitűzéseinek, ideológiájának, történeti felfogásának szócsövévé teszik. Farkas András „A zsidó és magyar nemzetről” (1538) szerzett énekében párhuzamot von az ún. választott nép és a magyar története között, s az ebből leszűrt tanulságokkal szándékozik megmutatni az ország lezüllesztésének okait, valamint a felemelkedés útját: János király mellé kell állni, és azokat a „bölcseket és jámbor tanítókat” kell követni, kiket „mostan is az isten közinkbe bocsátott”. Batizi András történeti horizontja még tágabb, a „Meglőtt és megleendő dolgoknak, teremtetül fogva mind az ítéletig való históriájá”ban (1544) a reformáció történetfilozófiáját, világtörténelemről alkotott koncepcióját fejti ki népszerűen. Hasonló nyomon jár Dézsi András is 1548-ban. (Világ kezdetitől lőtt dolgokról.)

A magyar reneszánsz kor irodalma a reformációval vált át a latinról gyorsabb ütemben magyarra. Ebből épp a történetírás maradna ki! A Karthauzi Névtelen kezdeményezése még ad hoc próbálkozás, néki nincsenek történetírói ambíciói, a történeti anyag esetlegesen, illusztrációul kerül néhány predikációjába. Ő még a középkor embere, ki nem érti meg az új idők szavát, remeg minden újítástól, görcsösen ragaszkodik az elavult régihez; ezért mennydörög az „átkozott Luther” ellen, ki — szerinte — „nagy sok országokat megdögletött átkozott hitetésével”. Kivágásra ítélt korhadt, öreg fa elvétele hozhat új virágot, de egészséges új gyümölcsöt többé nem terem. Újat az általa elítélt „átkozott Luther sectájá”-nak követői hoznak. Ez az új első fok a történeti énekekben jelentkezik kézzelfoghatóan. Nyilvánvaló azonban, hogy anyanyelvű történetírásunk a történeti ének szűk műfaji keretén belül nem emelkedhetik egy nagyobb igényű összefoglalás magaslatáig. Erre csak a történeti próza alkalmas. De a történeti énekekben jelentkező új történetfelfogás és koncepció, valamint az őket létrehozó új igény már jelzi, hogy ez a magyar prózában irándó nagyobb igényű történeti összefoglalás sem soká várathat magára.

Nem is soká várathat magára. Alig 25 éves múltra tekinthetett vissza a magyar reformáció, mikor — 1559-ben — „Chronica ez világ-

nak jeles dolgairól” cím alatt kibocsátotta világtörténetét Székely István.

I

Ki, mi volt ez az első magyar nyelvű történeti művet szerző és kibocsátó Székely István? Első, XVIII. századi méltatója, Bod Péter szerint: „...volt szép tudományú nevezetes ember, akinek fáradsága által jutott az evangéliomnak nagyobb világosságára Magyarországnak az a része, amely vagyon Lengyelország felől. Sokat fáradozott a tudatlanságnak elkergetésében, e végre botsátott is világra egy néhány könyveket magyarul”.(3) A magyar reformáció első nagy nemzedékéhez tartozott, az úttörők közé, ki életét és tehetőségét, tudását és tollát a reformáció ügyének, tanainak terjesztésére szentelte.

Életéről aránylag keveset tudunk. A XVI. század első évtizedében születhetett vagy a második tized első éveiben. Bod Péter születési helyét is megadja: „Bentzéken született Udvarhely-Székben”. Jólértesültségében nincs okunk kételkedni, hisz az ő kezén Székelynek azok a munkái is megfordultak Árva Bethlen Kata bibliothekájából, melyeket mi már csak hírből, éppen Bod értesítése nyomán ismerünk; az 1849-ben esett nagyenyedi tűzvészkor hamvadtak el. Székely származásával egybevév az a sajátosan kihangsúlyozott „székely öntudat”, mely eléggé központi helyet kap műve magyar része koncepciójának kialakításában. Másrészt Udvarhely megyei illetőségét alátámasztani látszik 1548-ban megjelentetett Zsoltárkönyvének egyik jegyzete, melyben a 103. zsoltár egyik helyének magyarázatához a Fekete Hargita bizonyos forrásában megifjodó keselyűket hozza fel illusztrációul. (4) Bizonyára gyermekkori emléket, illetve helyi mesemondát idéz fel e helyütt.

Családja valóban nemes volt-e, vagy csak vagyonosabb szabad székely, erre adatok híján nehéz volna válaszolni. Az azonban bizonyítható, hogy ő magát a nemességhez tartozónak vallotta. Krónikájának ama helyén, hol elmondja Árpád és a magyarok bejövetelét, kiknek — szerinte — a székelyek elébük mentek, „és behozzák őket Erdélységbe”, nem minden célnat nélkül jegyzi meg: „A székelyeknek is akort adák a nemessiget...” (5). Családjának, akár nemes volt, akár nem, módosabbnak kellett lennie, mert őt 1529-ben a krakkói egyetemen találjuk; márpedig az egyetemjáráshoz pénz kellett. Ezt, ha csak nem volt valamiféle egyházi javadalma, a családnak vagy pártfogójának kellett állnia. Magyarországról egyetemre az egyházi javadalmasok mellett szinte kivétel nélkül a tehetősebb nemesek és pénzesebb polgárok fiai jártak. Ő meg aligha volt egyházi javadalmas, korai reformátoraink nem ezek közül rekrutálódtak. Az egyetemjárás ténye pedig azt jelzi, hogy papnak készült.

1529 nyarán (commutatione aestiva) Debreceni Gergely szenior-sága alatt csupán ketten léptek be a krakkói magyar bursába: Blasius Zepplakinus és Stephanus Siculus. S hogy ez utóbbi valóban a mi Székely Istvánunk, kétségtelenné teszi a bursa utolsó szeniorának, a későbbi ellenreformátor Telegdi Miklósnak Székely neve mellé kanyarított, megbélyegzésnek szánt jegyzete: „Ő az idők folyamán a szakramentáriusok elvetemült eretnokségétől megfertőzve igen sokakat másokat is megfertőzött”. (6) S ha már a magyar bursában felvétette magát, nyilván az egyetemre is beiratkozott. Így is történt. Az egyetem anyakönyvébe azonban nem egyszerűen Stephanus Siculus néven került, hanem a matrikulába való beírás szabályainak megfelelően keresztnevéen kívül apja nevét, egyházmegyei illetőségét, valamint az általa fizetett iratkozási díjat is bejegyezték: „Stephanus Dominici de Zenthmiklos dioc. Quinqueecclesiensis 4. gr. s.” vagyis: „Szentmiklós-i Domokos fia István, a pécsi egyházmegyéből, fizetett 4 grosnyt”. (7) Az Udvarhely megyei Bencédről származott, székely voltával, „dicsekvő” Székely Istvánnak a pécsi egyházmegyei Szentmiklós-i Domokos fia Istvánnal való azonosítása valóban megalapozott? Minden kétséget kizáróan? Igen. Miként a krakkói magyar bursába csak ketten vétették fel magukat, ugyanúgy kb. ezzel egyidejűleg — 1529. augusztus 27-én — csupán két tanuló iratkozott az egyetemre: az egyik ő, a másik meg a szintén pécsi egyházmegyei illetőségű Széplaki Balázs (8) Egyéb-ként törvényszerűnek mondható, hogy ez idő tájt a magyar hallgatók a bursába lépéssel kb. egy időben iratkoznak az egyetemre is.

Tehát Székely, illetve családja még 1529 előtt elhagyta a Székelyföldet s a Baranya megyei Szentmiklóson telepedett meg. Apja Domokos itt volt birtokos, vagy a Perényiek baranyai birtokain töltött be valamiféle tisztséget? Nem tudni; bár ez utóbbi látszik valószínűnek. Mikor ugyanis Székely újra feltűnik — 1538-ban —, Perényi Abaúj megyei birtokán, Szikszón iskolamester. Tehát Perényi embere; egyik művét is patrónusának ajánlja.

Perényi Péter, ki mint abaúji főispán és temesi gróf Mohácsnál a sereg egyik szárnyát vezette, a csatát túlélve siklósi várában húzta meg magát, majd hamarosan János király mellé állt. Az ennek fejében erdélyi vajdává és koronaörré tette, s neki adta Sárospatakat. 1527 szeptemberében mégis Ferdinándhoz szegődött. 1529 nyarán arra a hírré, hogy a török császár megindult Ferdinánd ellen, s hada élén már a Szerémségben jár, forrónak érezte talpa alatt a talajt Siklóson, s családjával és kincsével abaúji birtokainak központjába, Sárospatakra akart menekülni. Ellenfelei azonban elfogták és a töröknek kiszolgáltatták; János király kértére szabadult ki. 1534-től többnyire Patakon székelt, s János pártján maradt, ennek 1540-ben bekövetkezett haláláig. Ekkor újra Ferdinánd pártjára állt. 1542-ben főúri ligát szervezett, Ferdinánd elfogatta s csak néhány nappal halála előtt szabadult börtönéből 1548-ban (9).

E kis kiterőre azért volt szükség, mert — úgy tűnik — némi fényt vet Székely sorsának alakulására is. Ő vagy apja 1526 végén, illetve 1527 elején léphetett Perényi Péter *erdélyi vajda* szolgálatába, s Erdélyből ebben az időben került át Baranyába, hol Perényi délvidéki birtokainak nagy része feküdt. (Még 1527 szeptembere előtt, Perényi ugyanis ekkor állt át Ferdinándhoz, s ettől az időponttól erdélyi vajdasága már csak névleges.) 1529 nyarán valószínűleg Perényi Péterrel együtt szedte fel sátorfáját, hogy a közelgő török elől biztonságosabb vidékre, ura abatóji birtokaira meneküljön. Ura fogságba került, ő ezért nem állt meg Sárospataknál, hanem továbbmegy Krakkóba — tanulni. Ide érkeztek, illetve egyetemre iratkoztának dátuma — 1529. augusztus 27 — a fentebbi összefüggések valószínűségét sugallja.

Az egyetem, ahova beiratkozott, már 1400 óta kedvelt tanulóhelye a magyarországi diákoknak. Népszerűségével csak a bécsi universitas vetekedett. Magyarországon nem lévén főiskola, ezért felsőbb tanulmányok végzésére elsősorban ezekre a közel fekvő, olcsóbb egyetemekre ösztönölt a hazai diákság. Itáliába aránylag kevesen mentek, a leggazdagabbak gyerekei és a nagyobb egyházi javadalmasok. Bécsbe főként az ország nyugati részeiből, valamint a hazai német polgárság fiai jártak. Krakkót inkább a magyar lakta területek diáksága látogatta, Somogy, Tolna, Szerémség, Temes, a Duna—Tisza köze, Debrecen s az északi részek, valamint Erdély magyar fiatalsága. A németek közül csupán a felvidéki városokból jöttek ide számosabban. A XV. században még középkori műveltséget adó főiskola 1500 táján nyitja meg kapuit a humanista műveltség előtt, s ettől kezdve egy negyedszázadra az új eszmék tűzhelyévé válik. A húszas években itt is tért hódít az erasmizmus s termékeny vihart támaszt Luther forradalmi tanítása (10).

Itt tanult 1526-ban, s itt szívtá magába az erasmista tudományt a bibliafordító Sylvester János, kinek az első magyar grammatikát is köszönhetjük. Itt tanult vagy itt kezdte tanulmányait a magyar reformátorok első nagy nemzedékének majdminden jelentős alakja, s egyben az új hitet magyar nyelven propagáló könyvek egész sorának írója. Így 1523-ban Dévai Bíró Mátyás és Kálmáncsehi Sánta Márton, Sylvesterrel egy időben Gálszécsi István, 1531-ben Ozorai Imre, s folytathatnók a sort tovább.

Mindezek, mint Székely István is, egyben a magyar bursa tagjai is voltak. E bursa, azaz kollégium, hol az egyetemet járó magyar ifjak laktak, még a XV. század nyolcvanas éveinek végén alapítottatott Krakkóban. Ide más nemzetiségű, mint magyar, elvétele került be. A Krakkóban tanuló felvidéki németek vagy erdélyi szászok nem voltak tagjai ennek a kis közösségnek. Ők nem akartak ide belépni, vagy a magyarok nem vették be őket? Nem tudni, bár — úgy látszik — a magyar bursa tagjait erős nemzeti öntudat fűtötte. Már a

bursa titulusa — Bursa Hungarorum seu Hunorum — is jelzi, hogy az ott lakó magyarok az egykor világhódító húnok utódainak vallják magukat. Nem is csodálkozunk azon, hogy e közösség könyvtárából a Chronica Hungarica, vagyis valószínűleg Thuróczy János 1490-ben nyomtatott Magyar krónikája sem hiányzott. Legalább is egy ideig nem. Olyannyira olvasgatták, hogy 1533-ban Cicero egyik munkájának társaságában szőrén-szálán eltűnt... (11).

Krakkói tanulásáról a személyes élményeit műveibe bele-beleszövő Székely István sehol sem beszél. A lengyelekről Világkrónikájában természetesen többször szól. Krakkóról is. Egy alkalommal — jellemző módon — nem kis nemzeti büszkélkedés nélkül. Elmondja hogy I. László király elfoglalta Krakkót, „kinek örök emlékezetire az magyarok egy-egy szekérnye földnek odavivéséből Krakkón innét egy hegyet rakának, ki mind ez napiglan ott megláttatik”. Valószínűleg több évig kellett ott tanulnia, s ott szerezte meg széleskörű műveltségét s nem éppen lebecsülendő tudományának alapjait. Tudunkkal ugyanis másutt, más egyetemen nem tanult. Nem járt, mint korai reformátoraink legtöbbször, Wittenbergben sem, az egyetem matrikulájában ugyanis hiába keressük. Bod Péter, ki Magyar Athenasában azt írja, hogy „hol tanult ifjúságának idején, nem tudatik”, kéziratban maradt latin nyelvű Literata Pannodacia-jában mégis svájci egyetemet végeztet vele: „Hogy tanulmányait a helvéteknél végezte, azt a nyilvánosság elé adott munkái bizonyítják.” (12) Tehát némely művének a helvét szakramentáriusokra (Zvingli, Bucer stb.) visszamenő ideológiájából önkényesen svájci iskolázottságot tételez fel. Ez azonban nem bizonyítható. Épp annyira nem, mint a vele foglalkozó szakirodalomnak az az egyöntetűen hangoztatott állítása, hogy a krakkói egyetemet mint ferences barát végezte (13). Igaz, neki, is, mint a ferencesből lett reformátor Szkárosi Horvátnak, a szerzetesek közül kiváltképp a franciskánusok voltak a begyében, s írásaiban, ha róluk esik szó, jócskán megnyomja a tollat, s nagyokat üt Ferenc barátinak „az ő szürke, ondok, rút, tetves, kuldus barátin”. De ez nem saját múltjának kompenzációjaként tör ki belőle, hanem a nép előtt is kedvelt, éppen ezért igen veszélyes ellenfélnek szól. Ő már azért sem járhatott ferencesként a krakkói egyetemen, mert egyrészt akkor nem a magyar bursában lakott volna, hanem a krakkói ferences klostromban, másrészt pedig az egyetem anyakönyvében rendi hovartartozása is jelölve volna.

II

Az egyetemről már nem Baranyába tér vissza. Patronusa, Perényi Péter kiszabadult a török fogságból, János király pártjára állt, s székhelyét Siklósról Sárospatakra tette át. Így érthető, hogy Székely is a Felvidéken marad, pártfogója birtokán helyezkedik el. Nem pap-

ként, iskolamesterséget vállal Szikszón, Abaúj megye akkor jelentékeny mezővárosában. (Ez az úzus, hogy az egyetemen frissen végzetek előbb iskolamesterként helyezkednek el, s csak évek múltán választják őket valahol plebánossá, nem új, még a középkorra megy vissza.) Hogy már a lutheri reformáció híveként tért-e haza, vagy csak itthon, az újításhoz húzó, azt támogató Perényi birtokán szegődött a reformáció szolgálatába, — nem tudjuk. Azt azonban igen, hogy már Szikszón megkezdte azt a széles körű és nagy arányúnak mondható irodalmi munkásságát, mely őt korai reformációnk legjelentékenyebb magyar írójává teszi.

A fiatal, kiválóan képzett iskolamesterben nem mindennapi alkotó energiák feszülnek. Ennek teret és célt új munkaterülete, az iskola, a tanulók szellemi szükséglete és igényei adnak. Három tankönyvet ír, pontosabban, fordít magyarra, s ezeket nyomtatásban is megjelenteti. A kinyomtatás ténye világosan meghatározza Székely intencióját: nem csak egy iskolának, nem csak a saját szikszai tanulóinak szánta; ezekkel az iskoláskönyvekkel más magyar szkolák diákjainak és iskolamestereinek is segítséget óhajtott nyújtani. E három könyv közül, sajnos, csak egy maradt ránk, A másik kettőről csupán Bod Péter értesítése nyomán van némi fogalmunk.

„Egy kis könyvetskét írt — értesít bennünket Bod — a szikszai oskolabeli gyermekeknek számokra; mellynek titulussa ez: *Keresztyenségnek fundamentomáról való tanuság*. Nyomt. Krakkóban. 1538-dik eszt. Ekkor vólt szikszai oskola-mester, a könyvetskét ajánlotta a szikszai gyermekeknek”. (14) E „kis könyvetske” minden bizonnyal katekizmus, valószínűleg Luther kátéjának fordítása, ugyanúgy, mint reformátor kortársainak, Gálszécsi Istvánnak és Batizi Andrásnak az övével rokon tartalmú munkái (15). E káté kelendő lehetett, mert Székely még kétszer kiadja. Másodszer 1544-ben: „Vagyon ajánlvá Régi Kelemennek vitézlő úri embernek, hogy fiját e szerint tanítatná, az A.B.C-t elől leírta, hogy a gyermekek a szerint tanítatnának olvasni. Írta ezt Liszkán laktában” (16) Harmadszor erősen átdolgozott formában 1546-ban: „Adott ki harmadszor- is a Hit fundamentomáról egy könyvet bővön, a melly már szép tudós munka”, írja Bod Péter, akinek még módjában volt e kiadásokat megnézegetni és átforgatni (17).

A kátén kívül „magyarra fordította az ekklésiának régi deák *Hymnus* nevezettel való énekeit. Nyomt. Krakkóban. 1538-dik eszt. Vagyon ajánlvá Prini Péter nagy úrnak” (18). Ebből sem maradt ránk példány. Valószínűleg azoknak a latin himnuszoknak a fordítását tartalmazta, melyeket a középkori iskola diákjai az énektanítás keretében megtanultak, s az istentiszteleteken énekeltek a mester vezetésével. A reformáció iskolája sem tért el ettől a régi jól bevált gyakorlattól. S hogy a római egyház himnuszait egy reformátor fordítja, nincs mit csodálkoznunk. Mi mást fordítana? Az új még nem

alakult ki, tehát a meglevő régihez fordul, azt használja fel az új célok szolgálatában, ténylegesen fennálló szükségletek kielégítésére. A reformációnak ebben a korai, átmeneti szakaszában még minden összefolyik, nincsenek élesen megvonva a határok. A régít és az újat — külsőleg — ekkor még alig lehet megkülönböztetni.

Ezekből a termékeny szikszai évekből származik még egy művecskéje. Ehhez kegyesebb volt a sors. Egy példányának megkegyelmezett a zord idő. Címe: Calendarium magiar nielwen. A cím alatt a szerző neve: Szekel' Estvan. A nyomtatási hely és nyomda nincs rajta jelölve, mégis megállapítható, hogy Krakkóban Vietor nyomdájában készült. (19.) Kinek írta, miért, és mit tartalmaz? Elmondja ő mindezt rövidke ajánlólevelében:

„Mikoron minden nemzetet látnék, hogy az ü nyelvén Calendáriumot szerezne, kiből esztendőnek innepit meg tudhatná, igen jónak vélem én is, hogy az magyar nyelvre az Calendáriumot fordítanám, kiből meg tudhatnák az gyermekek nem csak az innepeket, hanem hány hét lenne minden esztendőben, az hús hagyat [húshagyó kedd] mely nap lenne, meg az újság [holdújulta], hány órán támadna fel minden napon az nap, mikor kezdenék el a tavasz, nyár ős, tél, kibe ennek felette be csenáltam az magyar Cisiót, hogy könyv nélkülis az innepeket meg vethetnék [kiszámíthatnák], kivel vélem, hogy valamit használnék az magyarul olvasó gyermekeknek, kit jó néven veendenek, többre es nagyubbra ennek utána igyekezünk. Isten tartson meg benneteket.”

Magyar nyelvű Calendarium-a, az első magyar nyelvű nyomtatott naptárunk, bármily szerény kezdeményezésnek tűnik ma már, korabeli viszonylatokat véve figyelembe, tudós igényű munka. Aféle középkori típusú örök naptár. Ennek szerkesztését és használatát az egyetemeken, de hazai iskoláinkban is tanították — latinul. Tehát tudomány volt. Ő ezt a tudományt megmagyarítja „az magyarul olvasó gyermekeknek”, vagyis az iskolai tanulóknak a számára. S mivel minden nemű datálás még az ő korában is a nagy ünnepekhez, illetve a nevezetesebb szentek napjához viszonyítva történt, ezeket a könnyebb megjegyezhetőség kedvéért bizonyos rendszer szerint versebe faragták, s így tanították, illetve tanulták be. Székely is készített efféle ún. csíziót magyar nyelven. Korábról is ismerünk ilyet, kódexirodalmunkból. Ezt ő fel is használja; későbbi naptárainkban azonban az övé élt tovább (20).

Külön figyelmet érdemel fentebb idézett előszavának nyitánya, intonációja. A „minden nemzet”-re tett utalása, mely az „ü nyelvén” ír már, azaz anyanyelvén műveli a tudományt (a jelen konkrét esetben „Calendariumot szerez”), s az ebből logikusan adódó konkluzió, „igen jónak vélem én is, hogy az magyar nyelvre az Calendariumot fordítanám”, jól ismert sablon. Honnét? Milyen körökben és kik használták? Nem mondva csinált, mellékes kérdések ezek; a rájuk

adandó válasz Székely István szellemi rugóit és hovatarozandóságát illetőleg minősítő jellegűek. Először az anyanyelvű irodalom tudatos úttörői, a humanista fordítók hangoztatják. Nálunk az erasmisták, így Pesti Gábor, 1536-ban kiadott Új testamentum-ának és magyar Ezópusának ajánlóleveleiben, majd pedig a sárvári iskolamester, a magyar grammatika író és bibliafordító Sylvester János. E sablon mögött bizonyos fokú nemzeti öntudat és eléggé erős anyanyelvi tudat feszül. De nemcsak e sablon mögött, hanem szükségképpen abban is, aki ezt a sablont használja.

Az ifjú iskolamester Pesti és Sylvester tudós humanista nemzedékéhez tartozik, hasonló eszmék, eszmények és ambíciók fűtik. Enemzedék „programját” Pesti Gábor fogalmazta meg legpontosabban: „Amikor azt látom, hogy majdminden ember, a földkerekség majdminden nemzete a fordítások csodálatos sokaságával bővelkedik, s szerte a világon ezen serénykedik, azért, hogy hazája dicsőségét valamicskével mindig öregbítse, és hogy övéinek mind nyelvét, mind szellemét ezzel finomítsa és gazdagítsa; miért ne szabadna akkor nekem is — kérdem én — az enyéimnek a nyelvét és szellemét a régi bölcses tudományával erőim szerint csinosítanom, és a hazáért, amelynek egyszer s mindenkorra adósai vagyunk, fáradoznom” (21).

Ez a nemzedék, melyhez nemcsak Székely István, hanem első reformátoraink zöme is tartozik, kevés kivétellel Krakkóban végzett, ott szerezte humanista műveltségét, ott kapott európai perspektívát, kedvet, példát és indítást a tudomány anyanyelvű művelésére. E nemzedék eszményképe, vezérlő csillaga kezdetben „Erasmus doctor, az deáki tudománnak ékessége... kinek az jó hírét nevét mind ez világ esmeri” (22). Legtöbbjük azonban már a harmincas években nem elégedett meg Krakkóval és nem rekedt meg Erasmusnál. Krakkó után Wittenbergbe, a reformáció szellemi központjába is elzarándokolt. Ennek egyetemén tanított Erasmus legnagyobb szellemi tanítványa, a már lutherista Melancthon Fülöp, ki a humanista műveltséget és tudományt — nem minden kompromisszum nélkül — „egyezteti” a reformáció vallásos ideológiájával, s menti át a reformáció iskolájába. A reformáció szolgálatába szegődött, tudós humanista műveltségű nemzedéknek szerte Európában, s így nálunk is, Erasmus csillagát elhomályosítva ő lesz az orákulum a és eszményképe. (Kb. a harmincas évek végéig.) Még az ízig-vérig erasmista Sylvester János is büszkén vallja „praeceptor noster”-nek, azaz mesterének. És Székely István? Nem mondja ugyan mesterének, mert személyesen nem tanult nála, de Krónikájában — az 1522-es évnél — olyan előgiumát adja, mely mindennél többet mond: „Philipus Melancthon, minden tudománnak virága, ez üdőbe kezdé tanítani görögül és deákul az ecclesiához való nagy szeretetért. Ez a Philep az kinél bölcsébbet nem lát az nap az ő felkelésébe és elnyugvásába mind ez széles földön”(23). Ebben az előgiumban — implicite —

megfogalmazva találjuk azt a „többletet” is, amit a reformáció hoz, illetve a „bölcsektől” megkíván: „az ecclesiához való nagy szeretetért” kell tanítani és minden tudományt művelni.

Melanchtonnak ezt a lelkenedző előgiumát Székely István 1558-ban veti papírra. Azt azonban nem mernénk holtbiztosra mondani, hogy Calendarium-a készítésekor, mely valószínűleg első munkája, már Melanchton csillagának jegyében kéne meghatároznunk szellemi horoszkópját, s azt sem, hogy az „ecclesiához való nagy szeretet” adta volna a tollat kezébe. Ha ez így lett volna, valami halvány jelét ennek bizonyára adná előszavában, melyből még nem a reformátor hangja csendül ki, hanem a tudós ambíciókkal megáldott, humanista műveltségű iskolamesteré, ki első zsengejét érthető büszkeséggel és a megírandó nagy művek nem is titkolt reményében teszi a szikszói „magyarul olvasó gyermekek” iskolapadjára: „többre és nagyubbra ennek utánna igyeközünk”.

Ez is közismert sablon. Különböző változatokban lépten-nyomon előjő a humanisták epistola dedicatoriaiban. S hogy ez a szokványos frázis nemcsak kötelező stíluspatronként díszleg az előszó végén, hanem szóról-szóra veendő, s igényes, komoly munkaprogramot takar, azt a későbbi nagy művek visszamenő hatállyal igazolják.

III

A nagy művek felé vezető út jelentős állomását jelzi kátéja harmadik, erősen kibővített és átdolgozott kiadása, mely — mint Bod Péter írja — „már szép tudós munka”. Ekkor — 1546-ban — még iskolamester, mégpedig a Tokaj környéki Olaszliszknán, hová valószínűleg Abaújszántóról jön (24.). (Mind a kettő Perényi birtok.) Nem sokkal utóbb kerülhetett újra Szikszóra, de már nem iskolamesterként, hanem „plébánus”. Mint ilyen adja ki — 1548-ban — első nagyobbszabású művét, a Zsoltárkönyvet, melyről már nem mások híradásának hitelt adva, hanem saját vizsgálataink konklúziójaként mondhatjuk: igen „szép tudós munka”.

Mily nagyra tört, mily magas célokat tűzött maga elé Székely István? Ez az alább ismertetendő mű önmagában véve is komoly, nagy teljesítmény; Székely szellemi formátumát, tudós programjának nagyságát azonban csak akkor méltányolhatjuk igazán, ha tudjuk, hogy Zsoltárkönyve csupán része egy hatalmas vállalkozásnak. Ő az egész biblia lefordítását és kibocsátását tűzte célul maga elé, s e munka egy része, a zsoltárokat nem is számítva, már készen állt 1548-ban. Zsoltárkönyvének ez év március 12-én Szikszón kelt és „Gávai Lukácsnak, vitézlő nemős férfiúnak, mint szerető urannak” címzett ajánlólevelében írja: ha Gávai a neki ajánlott fordítást szívesen fogadja, „hát [akkor] rövid napon [rövidesen] mind az egész Bibliát istennek segítségiből ki bocsátom, de azon könyörögjünk

az mennyei istennek, hogy addiglan ez világi életbe tartson meg veletek egyetembe”(25.).

A „rövid napon” kifejezés az ő szóhasználatában nyilván nem néhány napot, hanem hosszabb, belátható időt jelent, tehát a munka dandárja még visszavan. (26.) De ebben az esetben is az egész bibliának (ő valószínűleg csak az ő-szövetséget értette rajta) legalább a felével készen kellett lennie. Mindez persze csak feltevés. Adatszerüleg csupán Mózes első könyve ténylegesen kész fordításának meglétét tudjuk igazolni. A 104. zsoltár 2—3. verséhez írt jegyzetében, hol „az teremtésnek könyvének első részé”-nek 6—8. verseiből veszi az illusztráló anyagot, tudós magyarázatát így zárja: „kiről az Moses könyvébe szölok többet”. (27.) Ez az odavetett félmondat egyben arra is fényt vet, hogy Székely bibliafordítása általunk nem ismert részét is psalteriumában tapasztalt tudós kommentárral kísérte.

A beigért nagy mű sohasem jelent meg. Az is kérdéses, egyáltalán befejezte-e. S mi történt az elkészült részekkel? Aligha járunk messze az igazságtól, ha abbamaradtát annak tulajdonítjuk, hogy 1551-ben megjelenteti Heltai Gáspár „Bibliának első részé”-t Kolosvárt, melyet ő Vizaknai Gergely, Ozorai István és Gyulai István közreműködésével fordított le, s mely Mózes öt könyvét tartalmazta; s ezt már a következő évben a biblia negyedik része követte. (28.) Így Székely munkája fölöslegessé vált.

„Áldott legyen az mi urunk Jesus Kristosnak atyja, ki minket ez utolsó üdöbke újonnan megáldott mennyei dolgoknak minden lelki áldásával. És kezdettül fogva minden üdöbe adott az ü népe közzé böles és kegyes embereket, kik az ü szentsíges ígyét tanításokkal és írások által hordoznák es viselnék császárok előtt, királyok előtt, fejedelmek előtt, és minden népek között. Azok közzül való ez Szekel Estvánis az atya Istennek es az mi urunk Jesus Kristosnak akarattjából Szikszói plebánus, ki munkája által atyámfia olvasó ajánltatik teneked ez magyar nyelven irattatott Szoltár könyv . . .” — írja a krakkói Vietor nyomdában 1548 szeptember 29-én befejezett könyv magát meg nem nevező „corrector”-a. (29.) S valóban ez már nem az iskolai oktatás céljaira készült, hanem az új hit közvetlen propagandájára, hogy „az keresztyének . . . lelkekbe épüljenek és hízzanak, hogy meg ne fogyatkozzanak az kisirtetnek idején”.

Luther tanai már korán, a húszas években visszhangra találnak Magyarországon. Elsősorban a hazai német polgári származású értelmiségiek soraiban. Az ő propagandájuk eredményeként terjed el a lutherizmus a felvidéki német és az erdélyi szász városokban és vidékeken. A kevésbé polgárosult magyarok közt jóval később, a harmincas években kezd gyökeret verni. Ekkor még nem a jobbgátság vagy a mezővárosok plebejus rétege teszi magáévá ezt az új antifeudális jellegű polgári ideológiát, elmaradottságuk következményeképpen még görcsösen ragaszkodnak a megszokotthoz, a hagyományos régihez,

hanem éppen a feudális osztály vezető rétegének némely tagja, a nagybirtokos Perényiek, Drágfiak, Balassák, kik méltányolni tudják az „olcsó egyház” előnyeit, annál inkább, mert a gazdag egyház birtokaira is rá akarják tenni és rá is teszik a kezüket. Ezek a nagyfeudálisok mind humanista műveltségűek, s különben is miért idegenkedtek volna annak a Luther Mártonnak a tanaitól, aki az urai ellen támadt német parasztságot dühödt hangon bélyegezte meg, s az urakat az evangélium nevében buzdította véres megtorlásra. Birtokaikon, fennhatóságuk alá tartozó mezővárosokban támogatják a reformációt, vagy legalábbis nem állnak útjába. A reformáció első, magyar hirdetői szinte kivétel nélkül külföldi egyetemen végzett humanista műveltségű értelmiségiek, közvetve vagy közvetlenül az ő szolgálatukban állnak, tehát végső fokon — akarva, nem akarva — az ő érdekeiket képviselik. S csak másodsorban, mint egy-egy mezőváros papjai és iskolamesterei, a mezőváros polgárságának, mégpedig a polgárság vezető rétegeinek érdekeit. Plebejusabb színezetű, vagy annak tűnő hangot első reformátoraink közül csak azok látszanak megütni, akik franciskánusból vedlettek reformátorrá, mint például Szkhárosi Horvát András.

Ez az első magyar reformátor nemzedék, melyhez Székely István is tartozik, s amely zömében a húszas években a krakkói egyetemen szerezte meg humanista műveltségét, s a harmincas években vált a lutheri eszmék harcoss hirdetőjévé, nemcsak előszóval terjesztette a reformáció tanait, hanem írásban is. Természetesen magyar nyelven. S hogy az új hitet propagáló, terjedését elősegítő műveik minél szélesebb nyilvánosságot kapjanak, ezeket ki is nyomtatták. Külön jelentőségük, hogy a magyar nyelv munkásságukban és munkásságukkal nyer teljes irodalmi polgárjogot, s válik a magasabbrendűnek ítélt latinnal egyenrangúvá, hivatalosan elismert, bevett irodalmi nyelvvé — saját hazájában. Egyikük-másikuk, például Sylvester János, kibén a köznemesi provenienciájú nemzeti öntudat, s az ezt kísérő tudós humanista foganású nyelvi tudat szorosan összefonódik a reformáció anyanyelvi célkitűzéseivel és gyakorlatával, már a magyar nyelv és irodalom tudatos művelésének programjáig is eljut.

E reformátorok magyar nyelvű „irodalmi” működése hármas irányú. Az elsőt a tanítás nyelvében egyre inkább magyarrá váló iskola szükségletei hívták életre és szabják meg. Indulásukkor ugyanis legtöbbjük iskolamesterként működik. A „magyarul olvasógyermek” számára tankönyveket írnak, anyanyelven közvetítik az új hit alapelveit, tanait és az iskolai tudományt. Természetszerűleg — mutatis mutandis — azt adják, amit ők az egyetemen latinul tanultak, illetve latin könyvekből szívtak magukba. Majd mindegyikük ír egy-egy kátét, vagy összeállít, latinból fordít egy énekeskönyvet, de írnak magyar orthográfiát, Székely István még kalendáriumot is. Intenciójuk? Batizi András például így adja okát, hogy mivégre szerz-

kátéja első redakcióját: „Ez végre, hogy valahol scolában lennék, az szegén tudatlan gyermekeknek eleibe adnám, hogy ükis az istennek esmeretibe épüljenek”. (30.) A „tudatlan’ illiteratus-t, azaz latinul nem tudót, a tudományban járatlant jelent! Tehát a magyar nyelvű literatura egyik tűzhelye — stílszerűen — az iskola, közönsége „az szegén tudatlan gyermekek”. S ebből az iskolából nő ki az egyre gyarapodó magyar nyelvű könyvek későbbi olvasótáborának jó része.

A második már magasabb szinten propagálja a keresztyén tudományt; iskolát végzett, műveltebb olvasó közönségnek íródott. Kikből tevődött ez össze? E munkák többnyire az új hitet és a szerzõt támogató nagyuraknak, gazdagabb nemeseknek, tisztartóknak stb. vannak ajánlva; s a mecénás, az „első számú olvasó” személye nagyjából az olvasó közönséget is meghatározza: családja, rokonsága, familiárisi köre, szolgálatában álló értelmiségiek stb. Gávai Lukácstól, ki „az magyar nép közt minden urakat, vitézlő népeket és nemeseket” felülhalad az igaz hitnek vallásába, Székely István azt reméli, hogy neki ajánlott Zsoltárkönyvét „egyéb keresztyéneknek” is ajánlandja. Ki másokat értene Székely az „egyéb keresztyének”-en, ha nem a Gávai felülhaladta urakat, vitézlő népeket és nemeseket! Tehát e művek egykorú olvasóinak köre nagyjából a nemességre szűkítendő.

S milyen volt ennek a közönségnek átlagos műveltségi szintje? Erre precíz választ kapunk Székely reformátor társától. Batizi András-tól, Ő ugyanis megmondja, hogy kátéja második kiadását kiknek szánta: „...nem az bölcseneknek, kik deákulis jól tudnak, hanem azoknak, kik el annyira deákul nem tudnak, hogy ükes az egy örök istent . . . meg esmerhessék és örökké dícsérhessék”. (31.) Tehát egyrészt nem a legmagasabb műveltségűeknek, kik a keresztyén tudomány alapokmányait és tanítását eredetiben tudják olvasni és megismerni; de nem is a műveletleneknek, vagyis a köznépnek, kik a deák nyelvig; s mi ezzel együtt jár, a tudományig el sem juthattak; hanem a közbülső rétegnek szánják, mely iskolázott volt ugyan, de nem egyetemi szinten, csak több-kevesebb hazai iskolát végzett. Itt szerzett műveltsége alapján valamelyest a latinhoz is konyított, de annyira nem futotta, hogy tudósabb deák textusokat is hiánytalanul megértsen. Ezen a közepes, vagy közepesen aluli műveltségi szinten állt a magyar nemesség nagy része, valamint a mezővárosi polgárság felső rétege.

A reformátorok „irodalmi” tevékenységének harmadik típusa korántsem ily tudós jellegű: hagyományos énekköltészetünk formáit használja fel a reformáció eszméinek propagandájára. Az előbbieknél jóval szélesebb körű és egyetemesebb, mert elsődlegesen a szóbeliségben gyökerezik, szóbeli, dallam kísérté előadásra készül, így mindenkihez szól. A műveltebbekhez és az olvasni nem tudó tömegekhez egyaránt. Elsősorban ez utóbbiaknak, vagyis a népnek van szánva. A predikáció mellett ebben és ezzel népszerűsítették leghatékonyabban és legszélesebb körben a reformáció ideológiája és „tudománya”.

A mezővárosok papjai, iskolamesterei érthető módon ezekben az énekekben a mezővárosi polgárság érdekeinek is szócsövéné válnak, s nemegyszer radikálisabb hangot ütnek meg.

E hármás irányú „irodalmi” működés közül tehát e harmadik a legegyetemesebb és társadalmilag a legszélesebb körre tekintő. Az első kettő e szempontból jóval korlátozottabb, másrészt azonban az irodalmi fejlettség magasabb fokát jelenti, mert már nem a szóbeliségben gyökerezik, sőt a kéziratosság maradi mezsgyéjét is átlépi, s a szükségszerű megjelenési formának a nyomtatottságot tekintve. Tudós irodalom ez, melynek szerzői magukat tudósoknak tartják. A „doctus et pius” a prédikátorok állandóan visszatérő epithetonja. A „doctissimus” pedig a legkiválóbbaknak, így például Dévai Bíró Mártonnak, jár ki. (32.) E „tudós emberek”, „tudós atyafiak”, „bölcsek” a keresztyén tudomány sáfarai, s ők biztosítják, „hogy az istentől el ne szakadjunk”, vagyis az igaz hit mellett szilárdan megmaradhatnak a keresztyének. S e „tudós atyafiak” egymásnak bírálatra küldik munkáikat, s egymás munkáját kritizálják. Sylvester János 1541-ben megjelentetett Új testamentomát Szegedi Lajos alaposan megrostálja. Sylvester sem marad adósa: Szegedi zoltárfordításáról, melyet a Nádasi Tamással szeretett volna kiadatni, 1547-ben lesújtó kritikát ír. (33.) Batizi András említett kátéját szintén közlé „több tudós atyafiakkal, kik hogy mind jóvá hagyák”, csak azután nyomatta ki.

Ez a magyar nyelvű tudós irodalom nem önálló, eredeti alkotásokból áll, hanem tipikus fordítási irodalom: bibliafordítások, vagy jobb esetben latinból kompilált textusok több-kevesebb hűséggel való magyarítása. S jellemző, hogy ennek az irodalomnak már a negyvenes években teoretikusa is akad! Ki más lehetne, mint e korszak legnagyobb tudósa, Erasmus és Melancthon tanítványa, Sylvester János. Szegedi Lajos psalterium-fordításáról írt bírálatában említi Nádasi Tamásnak, hogy ő a különböző szent és profán szerzők munkáiból összeállította a fordítás általános és speciális szabályait: „e szabályok nélkül senki sem munkálkodhat érdemlegesen, senki sem bocsáthat ki e századhoz méltót. Bárcsak ezt hazai példa ne igazolná! Azt látjuk ugyanis, hogy hazánk sok tudósa (bocsássanak meg érte) minden eredmény nélkül munkálkodott a múltban és munkálkodik ma is az írásnak ebben a nemében...” (34.) Ezt a porig lesújtó kritikáját fordítás-irodalmunknak nem kell szórul szóra elfogadnunk, mert éle egyrészt Szegedi ellen irányul, másrészt Sylvester emez új munkája nélkülözhetetlen voltát igyekszik Nádasiinak bizonyítani, hátha az kiadatja. Egyébként azt sem szabad elhallgatnunk, hogy Sylvester jobb teoretikus volt, mint fordító, és saját fordítói gyakorlatát tartotta egyedül helyesnek.

Ebbe a fordítási irodalomba, mely e korszak magyar literatúrájának egyik főirányát képviseli, tartozik Székely István munkássága

is. Kiváltképpen zoltárkönyve, melyben „e századhoz méltót” alkotott. A zoltárokat a krakkói egyetemen végzett Szegedi Lajos vele kb. egyidőben szintén lefordította, de ez a fordítás, Sylvester lelke rajta, sosem jelent meg. Székely munkájának tudós jellege már olyan külsőségekben is megmutatkozik, mint a törzsszöveg előszerkesztett incipit táblázat, hol a zoltárok abche szedett kezdősorainak magyarja előtt a latin incipiteket is adja. De ezen túl van a lényeg, melyre a jámbor olvasó figyelmét nem felejtí el a tudós szerző felhívni: a fordításnál „kiváltképpen és mindennek fölötte követtem a sidó nyelvet, mellyen a Soltár az sidó Dávidtól megiratott . . . , kibe te kegyelmeddel szól immár itt Dávid nem sidóul, sem deákul, sem pediglen görögül, hanem magyarul”.

Az idézet második fele szokványos humanista közhely, használja már Sylvester János is. Európai elterjedtségét illusztrálendő, a sok közül egy Krakkóban megjelent lengyel nyelvű zoltároskönyv ajánlóleveléből idézzük: „*Vestrae igitur Reverendae Paternitati fuerit prophetam hunc, olim haebreis tantum post graecis et latinis, nunc etiam cum nostris lingua nostra loquentem . . . commendatum*” (35.) Az idézet első fele pedig azt jelzi, hogy Székely tudott valamelyest héberül, s követte a humanista filológia ama tételét, hogy mindig az eredeti, hiteles szövegekhez kell visszamenni. A három „szent” nyelvben való jártasság Erasmus és Reuchlin óta minden nagyobb törő humanista elérendő tudós ideálja. S hogy mennyire a trilinguitas volt Székely szemében is a tudós főismérve, mi sem mutatja jobban, mint mikor Világkrónikájában Mátyás király könyvtárának nagy-szerűségét bizonyítandó azt állítja, hogy abban görögül, zsidóul és deákul megírott könyvekből néhány ezer volt. A héber nyelvű könyvekkel, persze, az ő tudós fantáziája ajándékozta meg a Bibliotheca Corvinát, valószínűleg ama logikus megfontolás alapján, hogy az nagyhírű, nevezetes könyvtár volt, s ha az volt, akkor a latin és görög könyvek mellett (ezekről felhasznált forrásaiból is értesülhetett), szükségképpen héber nyelvűeknek is kellett lenniök. Magyar kortársai közül nem ő az egyetlen hebraista. Bibliafordító elődje, az általa bizonyosan jól ismert Sylvester János szintén tudott zsidóul a görög mellett, s 1544-ben a bécsi egyetem héber tanszékén működött.

Székely Zoltárkönyvének alapvető filológiai problémái nincsenek tisztázva (s tisztázásukat e dolgozat sem tűzte ki célul), mégis meg merjük kockáztatni: alig hihető, hogy közvetlenül a héber eredetiből fordított volna. Héberből vagy görögből latin nyelvre volt szokás fordítani, anyanyelvre nem. Erre szinte kivétel nélkül a már latinra lefordított textusok alapján került sor. Minden valószínűség szerint Székely előtt is egy ilyen, „*iuxta Hebraicam veritatem*” készült latin kiadás; tán Santes Pagnino 1542-ben Lyonban kinyomtatott ó-szövetség fordítása feküdt és ez szolgált alapul munkájához. S tán lódított Székely István, mikor azt állítja, hogy ő kiváltképpen és

mindenek fölött „az sidó nyelvet” követte? A korabeli tudományos élet és gyakorlat ismeretében nyugodt lélekkel nemmel válaszolhatunk. Ó közvetve, a latin fordításán keresztül pontosan követte a héber szöveget, mely — s ezen van a hangsúly — sokban, s lényeges pontokon eltért a római egyház használatá Vulgata textusától. Krakóban már 1532-ben megjelent Joannes Campanensis „Psalmorum omnium iuxta Hebraicam veritatem paraphrastica interpretatio” című műve, melynek előszavában a Louvain-i egyetem héber tanszékének professzora kora tudós közvéleményét fejt ki, mely szerint csak a héber szöveg a jó és használható, a Vulgátáé pedig csapnivaló... (36).

Székely új csapáson halad, középkori bibliafordításainkhoz a jelek szerint mégis bizonyos szálak fűzik. Az egyes zsoltárok elé írt argumentumai, melyek a szóban forgó zsoltárok rövid tartalmát előlegezik, szóról-szóra megegyeznek az Apoc-ródexben találtakkal. Igaz, ezek nem tartoznak a kódex eredeti állagához, később jegyeztettek be, de az írás karakterét tekintve — a XVI. század húszas-harmincas éveiben. Ebből következtetve, Székely középkori, kéziratossá magyarázó szöveget is használt munkájához.

Művének legtudósabb része a zsoltárok korpuszához szorosan kapcsolódó „Sidó szólásnak mógya és nehéz helleknek rövidedőn való magyarázatya”, melyben az egyes zsoltárok egyes nyelvi vagy teológiailag nehezebb, érdekesebb és fontosabb helyeit világítja meg, magyarázza. Ezek nagy része erősen biblikus-filológiai jellegű szómagyarázat. Illusztrációul mutassunk be néhányat. A 30. zsoltár egyik helyéhez: „Az sidóba Seol vagy, ki koporsót és vermet jegyez, kit az deákba mindenütt infernusnak fordítottak”. Az 52. zsoltár egy helyéhez: „Dávid Kimhi pedig és az Caldea Biblia ezt magyarázza Achitófelről, ki Dávidnak fű tanácsosa vala es oktatója es”. És így tovább. Mindezt a tudományt Székely valószínűleg valamelyik latin nyelvű zsoltár-magyarázatból fordítja, kompilálja. S ha fordításában idegen terminus használatára kényszerül, ezt is megmagyarázza, hozzátéve: „Kinek magyarul nevet nem találunk, hanem egyéb nyelvekből kell vennünk, mint az deákok sokat vöttek az görögöktől...” (37).

Ezek a magyarázatok egyúttal a római egyház tanai, intézményei elleni támadásra is alkalmat és teret szolgáltatnak a magyar reformátornak, főként oly zsoltárhelyek kapcsán, melyekkel a katolikus tanok némelyike bizonyíttatik. Itt a Vulgátától eltérő héber textus alapján történik a perdöntő cáfolat, természetesen gúnyos mellékzöngék kíséretében. A pénteki böjt, a különféle fogadalmak, a szentek közbejárásba vetett hit, a papi nőtlenség cáfolata kapcsán fricskázza meg a „Római szentsíges barátokat” és a papokat. Egy alkalommal névszerint is megnevez két neves, olvasóközönsége előtt is úgy látszik jól ismert franciskánust, Csáti Demetert és Szegedi Gergelyt. Még Kassának „erős városát” is kipellengérez, „ki kiüzé az evangéliumot”.

vagyis az új hitet, s ennek büntetéseként „ü magát az ü erejéből meg nem oltalmazható”. (38.)

A harcos, műveléssel és művészetben az eklézsiát szolgáló reformátor Szikszó mezővárosának papja, így érthető, hogy e magyarázataiban a mezővárosi polgárság osztályharcának, elemi érdekeinek is szócsöve, bár művészetben közvetlenül nem a mezővárosi polgársághoz szól, hanem elsősorban a műveltebb nemességhez, köztük a „fejedelmekhez”, tisztartókhoz, tehát ama feudálisokhoz, kik a mezővárosi polgárságot lépten-nyomon megkárosították, elnyomták, kiszarolták. Székely lényegében nem antifeudális beállítottságú, nem kárhóztatja a „jó fejedelmeket”, hanem csak a „gonoszokat”, akik „megfertezték az ü életet dűlásokkal fosztásokkal és hamis ravásokkal, minémüköt Pannoniának földet éltet, kik az szigin népnek vérének eszik és isszák”. (39.) Nem kétséges, a „szigin-nép”-en a mezővárosi polgárságot érti.

S konkrétan, személy szerint kiket ért azokon, kik a szegény nép vérének eszik és isszák? Csak egyet pécéz ki név szerint, de azt két alkalommal is. Úgy látszik, egyrészt nagyon a begyében volt, másrészt már eltávozott az élők sorából, tehát nem kellett tartania bosszújától. A 37. zsoltár 35—6. verséhez („Láttam az hitetlen hatalmasságba és kövirisgbe, mint az zöld borostyán. El mene, és íme nem vala; keresem ütöt és meg nem találám.”) írja alábbi magyarázatot: „El mene, és íme nem vala: az az el vesze mint az füst es az por a kegyetlen fejedelem, példa kippen lehet te neked az Szennyessi Mihály az Tokai tisztartó, kinek kövér vala orcája az sok hamis prédától, kit ingyen sem véltél volna, hogy olly hamar el vesszen”. A 10. zsoltár „sommája” „Istennek könyörög, hogy minden szigin nyomorultat meg oltalmazzon az hamis és kegyetlen fejedelmektől”. Ennek 13. verséhez jegyzi meg: „Nem keresöd meg: az az nincsen Isten, ki az sziginyöknek nyomorúságát meg keresné, mint az Tokai tisztartó az Szennyessi Mihály szokta mondani”. Szennyessi Mihályban a kegyetlen, „hitetlen” fejedelmeket, a ragadozó feudálisokat bélyegzi meg Székely István a mezővárosi polgár érdekeivel azonosulva és szemzőgéből. A „jó” feudálisok ellen nincs kifogása, s jelenének társadalmi rendjével lényegében meg van elégedve. Az anyagilag jól szituált predikátor valójában nem a szegény nép, hanem a mezővárosi polgárság gazdagabb, vezető rétegének és a feudális nemességnek az oldalán áll, mint ezt az osztályellentéteket kegyes mázzal elkenő „társadalomszemlélete” is megmutatja: „Az emberi társaság itt ez világon két dologból tartatik meg. Elsőből abból, hogy meg nyomorodott embereknek segítséggel legyünk és irgalmassággal. Másigból, az ítéletből, az az, hogy mindennek [mindenkivel szemben] igazak legyünk, ne éljünk hamissággal”. (40.)

Hogy nem volt szegény ember, s a török fenyegette, zavaros időkben magának és családjának (és vagyonának) biztonságára és

jövőjére is gondolt, s nem bízta azt az isteni gondviselésre, jelzi az a tény, mely szerint 1550 decemberében „Prestantissimus doctissimusque vir, Stephanus Zekel” polgárjogot kért és kapott Kassa „erős városában”. (41.) A polgárjog elnyerésének egyik feltétele volt, hogy az illetőnek a városban háza legyen. A „doctissimus” epitheton meg azt bizonyítja, hogy 1550 táján Székely Istvánt már a legnevesebb predikátorok és a legkiválóbb tudósok közt tartotta számon a korabeli hazai közvélemény.

IV

Zsoltárkönyvének végén, a „Római szentsíges barátokat” és papokat rostálva, magyarázatait így zárja: „... elég legyen, az mit öt száz negyvenhat esztendőől fogva hazutanak”. Mire céloz itt? Mit jelentsen ez az 546 esztendő? A kulcsot megkapjuk krónikájában, az 1003. évnél: „Az magyarok keresztvénné lünek”. Ettől a dátumtól valóban 546 év telt el. Tehát Székely István már Zsoltárkönyve írásakor történetileg gondolkodott, és lezárt történeti koncepciója volt. Ez a koncepció természetesen nem az ő fejből pattant ki, hanem reformatori közkincs volt, mellyel az új hit nem új voltát, létjogosultságát, igazát, és ideológiáját, valamint az ellenfél, a római egyház „hamis” voltát történetileg, a múltba visszamenő hatállyal igyekeztek igazolni. Innét adódik a reformátorok erős historiai érdeklődése és történeti iskolázottsága. Székely is régebb óta olvasgatott effajta latin nyelvű munkákat, s azokat kijegyzetelte, mint maga mondja: „... tanolásom között csenáltam vala egy Chronologicont, kivel az én elmémet az írás olvasás közbe segiteném”.

E házi használatra kompilált, valószínűleg latin nyelvű Chronologiconból nőtt ki a „Chronica ez vilagnac jeles dolgairól”, melyet Krakóban nyomattatott ki „Strykoviei Lázár által, Christus születésének 1559. esztendejébe”. (42.) Székely István ekkor, s már évek óta Göncez mezőváros papja és a reformáció helvét irányának, a szakramentárius tanoknak hirdetője. A szakramentárizmus a XVI. század negyvenes éveinek végén és az ötvenes években terjed el, elsősorban a Felső-Tiszavidék és a Tiszántúl magyar lakta vidékén, míg a hazai népszerűség továbbra is luteránus marad. E két tan közt ekkor még alig észrevehető a különbség. A legfőbb eltérés az úrvacsora értelmezésénél adódott. A szakramentáriusok (Zvingli, Bucser stb.) egy középkori „eretneket”, Berengariust vallják ebben mesterüknek. Székely is. Világkrónikájában az 1043. évhez írja, hogy Damasus pápa conciliumot tétetett Berengarius doktor ellen, ki az úr vacsorájában a kenyert és bort külső hatalmas jelnek mondá, „holott az Berengarius igazat monda, de az ördögök nem hívék”. (43.)

Németi Ferenc tokaji tiszttartóhoz intézett ajánlóleveléből megtudjuk, az említett Chronologicon barátai kezébe került, s ezek

unszolák, „hogy azt el ne vesztné, hanem mindenek tudására adná”. Az ő kapacitálásukra, mint írja, „törém magamot, hogy azt magyar nyelven kinyomtatnám”. Ennek okáért kéziratot jegyzeteit „megemendálá”, azaz javította, bővítette, átdolgozta, s úgy küldé sajtó alá.

Arról sem hágy kétségben, munkáját kiknek szánta, s milyen tárgyi tudnivalókat és erkölcsi tanulságokat rejt magába: „Kiből nem csak te kegyelmed [Németi Ferenc], hanem mindenek, kik magyarul tudnának olvasni”, megtudhatják, hogy a teremtéstől máig (1558-ig) milyen jeles személyek löttének ezen a világon, „jelesben isten népe között”; továbbá minemű változások történtek a hatalmas birodalmakba stb.; s miért, mely bűnökért adta isten e birodalmakat az egyik nemzetség kezéből a másikéba. S most jó a fő tanulság: „kiből nyilván meg érthetjük, hogy ez világ nem szerencsétől biratik, hanem az istennek gondviselésétől, rendelésétől és birodalmától”, azaz hatalmától. Beléfoglalá még a pápákat is, „minden szerzísível öszvé”, vagyis minden koholmányukkal egyetemben, melyekkel meghamisították, elrúftották az igaz hitet. Tehát Székely Világkrónikája a reformáció töményen vallásos szellemiségében fogant, a reformáció szolgálatában íródott.

S mint Zsoltárkönyve, ez is az előző fejezetben már körvonalazott, magyarul olvasó közönségnek volt szánva. Olvasóközönségét, annak politikai és vallási hovatartozandóságát és mentalitását, valamint kulturális érdeklődését és „irodalmi” igényeit a könyv első számú olvasójának, a mecénásnak személyén keresztül mutathatjuk be közelebbről, jellemezhetjük leghatékonyabban. Ezzel némiképp — közvetve — a történetíró Székely Istvánt, politikai felfogását is jellemezzük.

Németi Ferenc tokaji tiszttartó gazdag nemes úr, korabeli terminussal meghatározva, „fejedelem”. Felesége Balassi lány, a hírhedett Balassi Menyhárt testvérhuga. 1556-ban pártol át Ferdinándtól Izabella királynéhoz, s mind neki, mind pedig János Zsigmondnak „jámbor híve”, vitéz katonája marad haláláig. 1565-ben Tokaj várának védelmében esett el. A reformáció lelkes híve és támogatója, de ekkoriban már nem a lutherizmusnak, hanem a szakramentáriusoknak legfőbb támasza, segítője Petrovics Péter mellett. A török rabságba került szakramentárius predikátorért, Szegedi Kis Istvánért közbejár; Melius Péter neki ajánlja katekizmusát 1562-ben, egy másik munkáját pedig feleségének, Balassi Zsófiának. Maga is tollforgató ember, énekszerző; egy verses zsoltárfordítása fent is maradt. Nem csak vallásos munkák kiadását támogatta, hanem ez a „dicséretre méltó, isten féltő úr... indítá, szerzetet é s gongyával, kölcségével segítő” Werbőczy Tripartitum-ának magyarra fordítását és kinyomtatását. E munka elvégzésére ő adott ugyanis megbízást Veres Balázsnak, melynek megjelenését már nem érte meg. (44.)

A Világkrónikának Németi reprezentálta olvasóközönsége első sorban a Felső Tisza vidéki és a tiszántúli nemesség köréből került ki. Ez a nemesség, mely etnikailag is magyar volt, alkotta az elhunyt Szapolyai János király fia, János Zsigmond mögé felsorakozott „magyar párt” gerincét, s szívósan őrizte a Werbőczyánus nemesi hagyományokat. Persze, erősen megváltozott körülmények között, hisz a középkori magyar állam teljességgel széthullt, az ország három részre szakadt: középső része és Buda a törököt uralta, nyugati része és a Felvidék Ferdinánd király kezén, János Zsigmondnak csupán Erdély és az említett északkeleti részek maradtak. E nemesség, illetve a „magyar párt” ideológiája a Jagello-kori köznemesi ideológiában gyökerezik, abból táplálkozik. Bibliája a Tripartitum, történeti tudatát ez és Thuróczy János Chronica Hungarorum-a erősíti. Erős nacionalizmus, vad német gyűlölet fűti. A hún-magyar azonosságot fennen vallja, az első magyar királynak pedig a világhódító Attilát. Szemében a magyar múlt nagy alakjai azok a királyok, kik a nemesi nemzetet és az országot nemcsak megvédelmezték a külső ellenséggel szemben, hanem határait ki is terjesztették, hódítottak. A nemzet fénykorának a Hunyadiak korát ünnepli, s a régi dicsőség legragyogóbb csillagának Hunyadi Mátyást, s az ő székulumának visszatértét áhítja. Az idegeneket pártfogoló és idegen, főként német származású királyok ebben a koncepcióban is — érthető módon — a rövidebbet húzzák. A „magyar párt” szerint ugyanis a nagy magyar királyok, kivált Hunyadi Mátyás jogos örökösei az országlásban a Szapolyaiak; Ferdinánd (és a „német párt”) nem magyar nemzeti érdeket szolgál, s mint hasonszőrű idegen elődei a magyar történelem során annyiszor, ő is csak bajt, gyászt zúdít az országra.

Az idegeneket gyűlölő, nemesi nacionalista szólamokat pufogató „magyar párt” politikájában idegenre, a törökre támaszkodik. S mily hamis illúzió, vele, illetve segítségével szeretné az országból a németet kiverni. S hisz a török efajta ígéreteinek. Legjobb illusztrációját ennek épp Németi Ferenc egyik levelében találjuk. A tokaji kapitány 1557 decemberében írja a német párton álló Bábek Györgynek, hogy Izabella követei már visszatértek a portáról, hol „újonnan megesküdt a császár az király fiának (János Zsigmondnak), hogy meg akarja mind német ellen s mind egyéb ellenség ellen oltalmazni”. És e támogatástól mindenki azt reméli, „hogy ha az német kezit Magyarországból az Dunán innét ki nem viszi, ugyan kihajtják belőle. Azért Nagyságodnak is bizony jó volna meggodolni és ez magyar nemzetül el nem szakadni, hanem együtt vele megmaradni, mert az Nagyságod meglátta immár, hogy az idegen nemzetnek mind Magyarországot s mind Erdélt kezibe adták, de mind veszten elvesztette. Filek rajta, hogy ha Nagyságod az magyartul az idegen nemzethez szakadand, hogy Nagyságodat veszedelembe ne hozza”. (45.)

S e közönség nem is csalódott Székely Világkrónikájában, azt kapta, amit várt: egyrészt világtörténelmet a reformáció szellemében, másrészt ezen belül a magyar múlt bemutatását a hagyományos, nemesi szemlélet alapján.

Az első, magyar szerző írta, s egyben magyar nyelven írt világtörténelem a teremtés első napjával kezdetik és zárul az 5520. év, azaz i. u. 1558 novemberének 14-ik napjával, mely napon „Velican bég az fileki tisztartó megvereték éktelenül Kazánál és Galgócnál Bebek Györgytől és Telekesi Imrétől, a Ferdinánd császár kapitányától, ki négyezer magával válogatott vitézekkel Szikszó vidékin az Erdőhátat el rablották vala.” Ez a záró akord is jelzi, hogy 5520 esztendő világtörténete címén bizony eléggé vegyes, a kor közízlése szerinti történeti anyagot kapunk, melyben fontos, valóban világtörténeti jelentőségű események stb. mellett kuriózumok és naív hiedelmek (például hogy egy tehén emberi nyelven szólalt meg), provinciális érdekű értesítések („Gencznek az negyedik része börtömös havának huszanegyedik napján meg ége”) békén megférnek. Műfajilag meghatározva: *chronologicon*, vagy, mint Vilmányi Libécz Mihály, a könyv korrektora írja kísérfő versében, *chronologia*, mely promitív annalsztikus módon évszámok szerint felparcellázva regisztrálja a fontos vagy kevésbé fontos történeti tudnivalókat. A Világkrónika műfajának megfelelően tudós kompiláció, különböző latin nyelvű történeti munkákból van összeírva. De nem vakon, hanem határozott cél szerint, a reformáció teológikus történetfilozófiájának keretében, biblikus világképe alapján történik a „rendszerelés”, a történeti adatok válogatása és kommentálása. Legtöbbször már a forrás is, ahonnet Székely István merít, ugyanezeket a szempontokat érvényesíti, ugyanebben a szellemben fogant.

A reformáció teológikus történetfilozófiája, melynek alapelve, hogy „ez világ... az istennek gondviselésétől, rendelésétől és birodalmától” biratik, azaz kormányoztatik, lényegében meg egyezik a középkoréval; azt veszi át, céljai szerint azt fejleszti, tovább alakítja. Ebben a hagyományosnak mondható vallásos világtörténet koncepcióban a világ fennállása (Illés próféta felel érte!) 6000 évre van kontemplálva. Ez háromszor 2000 világidőre osztatik. Az első 2000 esztendőben a világ „pusztaság”, „üres”, mert isten az emberiségnek még nem ada írott törvényt. Mellesleg ez a világ teremtésétől, Ádámától Noéig, pontosabban a vízözönig számláltatik. A második 2000 esztendő a törvény kora, a Mózes által kihirdetett ó-szövetségé. A harmadik pedig az Idvezítő kora, az új szövetségé. Hogy ez bételik-e, vagyis az emberiség megéri-e a 6000-ik esztendőt, a vélemények megoszlottak. Például Batizi András szerint a világ bűnei miatt „az ítélet hamarébb meglészen”.

A törvény és az Idvezítő korszakának (tehát az utolsó 4000 esztendőnek) szintetizáló elvét és periodizációját Dániel és más pró-

féták írásai alapján kifundált „négy monarchia” (birodalom, császárság) elmélete adja meg, melyet Eusebiustól, illetve Hieronymustól kezdve Hartmann Schedelig szinte minden középkori világkrónikában megtaláljuk. E négy, egymást követő, istentől választott, szent prófétaival megprófétáltatott, jeles birodalom: 1. a babilóniai, Nabugonodozoré; 2. a perzsa, Cyrusé és Dáriusé; 3. a görög, világbíró Nagy Sándoré; 4. a római, mely Julius Caesarral és Augustusszal kezdődik, kinek császársága idején született Krisztus; majd megújul Nagy Károllyal, s tart a legutolsó időkig.

S itt ugrik bé a koncepcióba a XVI. századi keresztény Európát fenyegető pogány török az isteni gondviselés büntető eszközeként! A római birodalom idejében „a török birodalma fel növekedék, ki az rómaiaknak nagy sok országokat és tartományokat el foglalá. Továbbá a keresztény országokat Ásiába és Európába igen megrontá, bálványozóvá tevé, és sok káromló beszédeket Krisztus ellen tón, és most is teszen, kinek az ő hatlama mikor megtöretik, ottan következik az ítélet. De istennek az ő akarata, amint az írásba ki vagyon jelentvén, hogy ez török által annak előtte a bálványozásért minden keresztény országokat megroneson. Azért nem most leszen meg a török népek romlása, mert még sokat kell járniok az Zionnak hegyén, azaz a keresztvények között” — visszhangozza Székely István a Melanchtontól és a reformáció „hivatalos” világtörténetéből, Carion Chronicájából tanultakat. (46.)

Nem leekét mond fel, meg van győződve a mondottak igazáról. Krónikájának más helyén hasonló összefüggésben esik szó a törökről; konkluziója: „Azért soha Magyar ország imár ne várjon olyan szabad birodalmat, az kibe ediglen élt”. (47.)

A magyar reformátor Világkrónikáját is Melanchton szellemében írja, tollát ő vezeti, „az kinél bölcsebbet nem lát az nap az ő felkelésében és elnyugvásába mind ez széles földön”. A „minden tudománnak virága” stúdiumai során a világtörténettel is foglalkozott, elő is adta a vittenbergi akadémián. Legszűkebb baráti köréhez tartozott az a Johannes Carion, ki a Humanitas Melanchtonjana szellemében és Melanchton személyes közreműködésével megalkotta a reformáció reprezentatív, s az utána következők számára példamutató világtörténetét, melyet Luther jellemző módon „Chronicon Carionis Philippicum”-nak titulál. Carion német nyelvű Chronicája először 1532-ben Wittenbergben látott napvilágot. Több nyelvre lefordították. Legfontosabb közülük Hermann Bonn latin nyelvű fordítása (1535); az idők folyamán Európa majd minden országában kinyomattatott. Ezek valamelyikét tanulmányozta és jegyzetelte ki Székely szorgalmasan. (48.)

Mint Turóczy-Trostler József kitűnő, tényanyagával ma is helytálló tanulmányában több mint negyed százada megállapította, Székely István sokat merített Carion világkrónikájából, így többek

között a törökök eredetére, Mohamedre, Nagy Károly történetére vonatkozó tudnivalókat, valamint a tudós- és íróttörténeti adatokat. Kompilált ő persze máshonnét is. Amerika felfedezéséről való bővebb ismereteit Sebeastianus Münster híres Cosmographiájának köszönhette. A konstanzi zsinatra, illetve Husz Jánosra vonatkozókat pedig más korabeli szerzőknek... (49.) Carion mellett legtöbbit mégis a harcos lutheránus és pápagyűlölő Joannes Funccius (1514—1566) Chronologia-jából, és az ezt kísérő kommentárjából vett, illetve fordított. Így a Nagy Sándor és utódai, Róma, Krisztus születése körüli anyagot, és a pápák életéről és hamis tudományáról írtakat. (50). A magyar múlt történeti materiáját Thuróczy Jánostól és a humanista Bonfinitól kölcsönözte. Ez utóbbinak magyar históriája (pontosabban a história egy része) nem is olyan rég, 1543-ban jelent meg nyomtatásban.

Székely ezt az aránylag nem sok könyvből kiszabdalt nyersanyagot lefordítja, saját kútfejéből vetekkel kiegészítgeti, néha kommentálja, és kronológikus rendbe szedve évszámok alá szétparcellázza. Mint némely forrása, ő is kettős évszámozást ad, egyrészt a héber, másrészt ezzel párhuzamosan a keresztény naptár szerint. A külső összefogó keretet egy-egy évezred adja meg, a belsőt pedig a „négy monarchia”. A világtörténelem hagyományos anyagának regisztrálásában a Világkrónika csak a magyarok megjelenéséig tör „teljeség”-re. Mihelyt a magyar (illetve az ezzel egyet jelentő hún)történet bedolgozására kerül sor, egycsapásra ez áll az érdeklődés középpontjában, s az úgynevezett világtörténeti matéria erősen megcsappan, s mind inkább háttérbe szorul. S ami kevés világtörténeti anyagot kapunk, az is nagyrészt a reformáció ügyével kapcsolatos.

A Világkrónika Melanchton szellemében készült, s predikátor írójának „az ecclesiához való szeretet” adta kezébe a tollat, így magától értetődően a reformáció ügyét, propagandáját szolgálja harcosan. Az új hit igazának a reformáció létjogosultságának igazolására, valamint a római egyház hamis voltának bizonyítására először Krisztus „főpásztorsága” kapcsán nyílik alkalom. A vitatéma itt az „igaz papság” kérdése: kinek adta Krisztus a tanítás jogát? A római pápának és papjainak? Halljuk csak, mily hévvel s hogyan hadakozik Székely István: „... az ő pásztorságát nem kötözé sem helyhöz, seh pedig szemlélhez, hanem csak azokhoz, kik tisztán az evangéliumot pridikálnák. . . Azért az Christus az keresztyinsíget nem fondálá tempлом rakáson, sem oltár csenáláson, sem keresztelőkön, sem templombeli bömbölésen, berbetelésen, misén, vecseryén, complétán, veterén, hanem csak az evangéliumba való hitnek vallásába. Továbbá esmét csak azok az egyházi népek [papok], akik az evangéliumot hirdetik Christosnak hivatala szerint. Ennek okáért az pápát, érsekeket, pispekeket, canononokat, papokat, barátokat nem Cristos szerzette, sem ő nem bocsáttá őket, hanem az ördög tojta őket, négy ezer esztendő után meg ülő Rómába, és lassan lassan oztán ideje szerint ki

költé... Ennek okaért soha ők avval ne dicsekögyenek, hogy ők volnának az Christostól hagyott pásztorok, mert ők ahoz annyét értnek, mint az szamár az lanthoz. De minemő pásztorok lakoztak légyen Rómába, és mint őrizték farkas módra az Christos jubait, azokról imár mind rend szerint szóljunk, kiket jobban házoknál az ő szőrörkről meg esmerhetönk. (51.)

S ígéréthez híven mutatja be a pápákat, s rajtuk keresztül a római egyházat. Szent Péter pápaságát kétségbe vonja, forrásai alapján azt állítja, hogy Péter apostol sohasem volt Rómában. Azt, hogy ott ölték volna meg, „az írás nem mondja”. Ezzel a római pápaság erkölcsi alapját zúzza szét. Az első századok pápaival szőrmentén bánik, mindegyiküknél csupán azt regisztrálja, miféle új „szerzis”-t hoztak, s ezzel a római egyház mind távolabbra került Krisztus igaz tanításától. Például Callixtus pápáról ezt mondja: „Ez az papokat meg fosztá feleségektől”. Az utolsó pápa, kit úgyahogy akceptál, Nagy Szent Gergely, „ki sok könyveket ira, kikbe jól lehet sok vétkeket fedde meg, de ő is írásával sok tévelygéseknek lön fundamentoma”. Bár őt is kifigurázza: „Bocsút leg először ez osztata, de pinz nélkölt, mert hazugságot nem akara pinzen adni”. „Kurvás papnak miséjétől elliltá az keresztényeket, kit bizony jámborol tön, mert az római papok mind kurvások és bálványozók”. Gergely pápa utódjáról, II. Sabinusról azonban már kijelenti: „Ettől fogva az pápák mind Antichristosok és Lucipernek helytartói”. S ettől fogva még vastagabban fog a tolla, a pápák története botránykrónikává kerekedik. Csak úgy kapásból ragadjunk ki néhány mozaikkövet. VI. Leó „egy kurva mellett öleték meg”. XIII. János „igen részeges vala, parázna, és nagy doktor az kozka jáczásban”. VIII. Ince „igen rest vala, és fősviny, de nagy sok fattyu fiakkal bőölködik vala, mert igen szereti vala az olasz mado-niákat”.

Csak elvétve akad egy-egy pápa, ki szárazon usza meg. Természetesen a Johanna nőpápa legendáját is kilovagolja. Nagy élvezettel mondja el az angol lány históriáját, ki nemét eltitkolva pappá lett és pápává választatott, és ebben a minőségében gyermekeket szült. „Attól fogva imár mikort pápát választanak, nagy magosan egy székbe ültetik, hogy lefüggő daktilossát meg láthassák, innét allol pedig az cardinállok azt látván, ottan azt nagy fel szóval kiáltják: vagon, és igaz elég nagy”.

A római egyháztól elítélt eretnekek közül csak azok rehabilitáltak, kiket a reformáció elődeiként tart számon. Így a szakramentáriusok elődjeként tisztelt, s fentebb már említett Berengarius, majd Wicleph János doctor, „ki az pápának és az barátoknak hamis tudományokat és életököt nyilván kezdé feddeni, kitől osztán tanola az Hus János”. Részletesen elmondja Székely, mi módon „ölék meg az szent Hus Jánost és az prágai szent Jeronimost, az hamis az igazat, az ördög az Christost”. Nagy rokonszenvvel ír a „jámbor husztok”-ról,

kivált vezérükről Zsiskáról, ki „valahol papot, barátot talál vala, mindenütt őli vala ökö, annyera hogy Cseh országba minden klastromokat földig lerontata, és az férget mind kiölé belöle”. Luther nagy érdemét a szakramentárius prédikátor elismeri ugyan: „esmét az evangéliomot az világosságra hozta”, de nem szól róla lelkendezve, miként Melanchton Fülöpről.

A rehabilitált, „doctor”-rá ütött eretnekek megüresedett stallumait új eretnekek foglalják el: az anabaptisták, Münzer Tamás, Stancaró, Steckenfeld stb. Ezek már a reformátorok soraiból „támadának”, a reformáción belül a lutherinél, illetve a szakramentáriusokénál jóval radikálisabb irányzatok képviselői. Az anabaptistákkal Székely aránylag többet foglalkozik, mert „az ő konkolyok az isten vetésén most is széllyel hintetik”. Tévelygéseiket hét pontba foglalva le is hozza. Ezek közül az 5. pont: „Fejedelemsíget senkinek isten ez világon nem hagyott”. A 6. pedig: „Keresztyénnek tulajdona itt ez földön semmi nem lehet, hanem mindenek közönsígesek”, azaz közösek. Monetarius (Münzer) Tamás eretnek bűne pedig az, hogy „nagy sok parasztságot támaszta fel az fejedelmek ellen, ki avval dicseködik vala, hogy isteni jelenésből ő megmentené mint egy Gedeon az kössíget az fejedelmek rovása alól, és szolgálattya alól . . .” A továbbiakban kommentár nélkül nyugtázza, hogy a fejedelmek százezer parasztot vágtak le és elnyomták a „nagy háboruságot”. Székely és a szakramentáriusok távol állnak minden radikálisabb vagy forradalmi gondolattól; s ő a szakramentárizmus elvi bázisáról kétfelé folytat harcot: egyrészt jobbra, a római egyház, másrészt balra, az anabaptisták stb. ellen.

A Világkrónika szorosán vett világtörténeti állagáról még csak egy megjegyzésünk volna: úgynevezett művelődéstörténeti tudnivalókat, ismereteket is közöl rendszeresen. Székely a világtörténeti események, jeles történeti személyek, császárok, királyok, és ezek hadai mellett—a Humanitas Melanchtoniana szellemében—kronológiájába illeszti a híres doctorokat, egyházatyákat, tudósokat, tanítókat is. Végeredményében afféle historia literariát ad a magyar olvasónak. Évrendben szétszórva az ó- és középkor, valamint a humanizmus és reformáció szinte minden valamirevaló, neves literatusa: teológusa, tudósa, írója és poétája megemlégtetik, hogy ebben az időben élt, könyvet adott ki vagy tanított . . . Mindez szűkszavúan, katalógus-szerűen. Kivételt csupán Roterdami Erasmussal és Melanchtonnal tesz, a „princeps literatorum”-mal és a „praeceptor Germaniae”-vel; előgiumukat is adja. E névjegyzékben magyar literátus, humanista író vagy reformátor nevét hiába keressük; még Janus Pannoniusét sem találjuk, pedig őt a külföldi humanista közvélemény is számon tartja. Igaz, a Székely kompilálta források nem.

A magyarok történetével annál többet foglalkozik. Mihelyt megjelennek az írott történelem színpadán, s helyet kérnek Székely kronológiájában, ott nem csak helyet, hanem egyre több helyet kap-

nak, s a Világkrónika hovatovább a magyarok krónikájává szűkül. A gönci magyar pap hazaérkezett, s hogy hazaérkezett, Carion, Funcius és mások helyébe hazai kalauzokat választ: a humanista Bonfinit és a köznemes Thuróczy Jánost. S most már elvétve, s a Hernád völgyéből néz ki Európára.

Patriotizmusát eddig sem rejtette véka alá, nem fojtotta magába. Minden olyan szöveghelynél, mely a magyarokkal vagy Magyarországgal valamiképpen összefüggésbe hozható, kibuggyan belőle. Így már könyve elején, a bibliai nemzetségek ismertetésekor, Magóg kapcsán: „Az magyarokat is némellyek innét mongyák hogy támadtak vala, de nem igaz, mert Atila magát mongya lenni az nagy Nimrothnak onokájának, ki vala Chnán nemzetiből való, azért bizony az magyarok is Chnám nemzeti”. Az egyik macedón királyt pedig így hozza magyar közelbe: „Ez az Lysimachus, az kinek pinzét és aranyát Erdélbe az Maros mellett meg találák”. Ha meg másként nem megy, imígy: Decius római császár „alsó Pannoniába születék, kibe még akort magyarok nem valának”.

A 801. év alá pedig egy kisebb fajta történeti polémiát kanyarít. Sodrából az hozza ki, „hogy az németek az ő históriájokba azt írták be”: mikor Nagy Károly imperátor hadat támasztott Pannonia ellen, „itt teljességgel az magyaroknak végeket szakasztotta volna”. S ki volt az a német, ki ilyet merészelt írni, vérig sértve Székely szittya öntudatát? A melanchtoniánus Carion! Nála olvasta ugyanis az alábbiakat:

Porro simulatque Caesar factus est Carolus, tranquillato iam magnis laboribus Italiae statu, bellum Hungaris inferre constituit. Et duravit hoc bellum annos octo, quo Hungari deleti sunt propemodum. Collocavit et Germanorum praesidia in Hungaria Carolus, ad conservandum regnum, ex qua occasione etiam hodie Germani in Hungariae finibus habitant, quae Septem castra appellantur. Refertur in historiis Carolum ingentes opes retulisse ex Hungaria; atque id vero consentaneum est, nam Hungari bello exercendo iam supra ducentos annos intenti, praedas egerant ex fere omnibus nationibus, nulla interim in ipsorum regnum incursione facta ab hostibus exteris, unde haud dubie magni atque preciosissimi thesauri reperti sunt apud Hungaros. (52).

Nem kétséges, Carion a Hungari alatt a húnokat érti. Székely hasonlóképpen, hisz ő a hún-magyar azonosságot vallja, s a húnokat maga is magyaroknak hívja. De nem is ezen van a vita. Hanem azon, megverhette-é, kipusztíthatta-é a magyarokat Nagy Károly? Azokat aztán nem, mert a magyarok akkor nem is voltak Pannoniában. Nagy részük ugyanis elpusztult az Attila utáni testvérharcban; a megmaradtak egyik fele kivonult Csabával, a másik fele pedig Erdély Moldva felé eső részén szállt meg. S ez utóbbiak „nem magyaroknak, hanem székelyeknek hivattatnak, kik még most is különböznek az

több magyaroktól, törvényekkel és írásokkal, kik hunniabeli módra székely bötüvel élnek mind ez napiglan". Különben ezeket sem irtotta ki Nagy Károly, hisz „mind ez napiglan ugyan vadnak". Hát akkor kiket győzött le? A jászokat, oláhokat, tótokat, görögöket, bolgárokat, rácokat és a cigányokat. S még hozzá teszi, ezt sem minden él nélkül: „De még azokkal is nyole esztendeig hadakozott”.

Nem kis nemzeti öntudat szorult beléje! De nézzük csak tovább. Elfogadja Carionnak azt a tételét, hogy a németeket Nagy Károly telepítette Pannoniába; még pedig azért, „hogy ő ez Pannoniának földjét mind örökké német birodalom alá fogja”. E németek közül a szászok Erdélyben hét kerített várost rakának: Kolosvárt, Besztercét, Segesvárt, Meggyest, Szebent, Brassót, és Szászsebest. „Egyébféle némettel” pedig építteté Nagy Károly Nagybányát, Kassát, Eperjest stb., „kiket mind azért mielé, hogy ezekből Erdélysíget és Pannoniát birhatná”. E jámbor vélekedésében azonban nagyot csalatkozott — folytatja maró gúnnyal Székely István — e városok megépíttetésével ugyanis csak a magyaroknak tett jó szolgálatot, mikor azok Hunniából másodszer is kijövének. Akkor e városok „mind németestől az magyarok birodalma alá jutának”, azoknak a magyaroknak a hatalma alá, kik — csipkelődik mind szellemesebben — állítólag ő általa „mind elvesztek vala, és semmié löttek vala, de feltámadának, és magokat esmét meg esmertetek az németekkel, kikbe [kikből] Attila idejébe, ha hihető dolog, hetet adtak egy abrak zabon...”

A magyar reformátor e miniatür polemiában nem csak retorikus felkészültségének, vitakészségének adja fényes tanújelét, s nem csak a hitvitákon edzett magyar stílusából nyújt pompás ízelítőt, hanem német ellenes politikai felfogását és köznemesi proveninciájú magyar nacionalizmusát is elárulja, s híven illusztrálja.

Székely Istvánt fűtő történeti és nemzeti tudat és nacionalizmus nem új keletű. A Hunyadiak korában megerősödött és Mátyás támaszául felnőtt köznemesség termelte ki, az ő ideológiájának lényeges tartozéka. Irodalmi hangot és nyilvánosságot először a köznemesség műveltebb részének s nagyrészt az ő soraiból összejött egyházi és világi középértelmiségnek vulgáris latin nyelvű literatúrájában kapott, melynek legrepresentatívabb alkotása Thuróczy János Chronica Hungarorum-a. Ebben a literatúrában kap központi helyet a hún-magyar azonosság tudat propagálása, mely gyökerében a feudális nagyhatalmi aspirációk és politika ideológiai támasztéka a Mátyás-korban: a magyarok hajdanát egy világhódító néphez köti, első királyát pedig az Európát leigázó Attilában ünnepli; a „secundus Attila”-t pedig Mátyásban. Itt virágzik ki az országot ellenségeitől megvédő és főleg *határait kiterjesztő* magyar királyok és a Hunyadiak kultusza. Ezt az ideológiát a közmemesség, mely a megváltozott körülmények között is dajkálja a most már alaptalanná silányult nagyhatalmi illúziót, a Jagello-korba is magával viszi, és a Werbőczy vezette u. n.

nemzeti párt ideológiájává teszi. Ebben nő hérosszá, finomul ideállá Mátyás király alakja és visszaáhított aranykorra országlása. A nemzeti párt a gyűlölt idegenek helyébe Mátyáshoz hasonló „nemzeti” királyt akar. Jelöltje Szapolyai János erdélyi vajda.

S a mohácsi katasztrófa meg is adja a lehetőséget, hogy Werbőczy népe legalább ebbeli szándékát a maga módján megvalósíthassa: Szapolyait királlyá választja. S a királyi hatalomért Ferdinánddal folytatott küzdelmekben a János király mögé tömörült köznemesi „magyar párt” most is a régi nótát fujja a Werbőczyánus ideológia alapján. Még a magyar reformátorok is. A Szapolyai mellett ágáló Farkas András szerint:

Isten az első kijövésben még pogányságokban
Adá ah hatalmas Atilla kerált,
Ki az nagy Nemrothnak unokája vala,
Bendeguznak fia, ez velágnak félelme.

„Másod kijövésben ah szent Estván kerált, Szent Imre hercezet,
dicső szent László kerált” stb., majd Jankula vajdát, azaz Hunyadi Jánost, „És az ő jó fiát, hatalmas Mátyás kerált.” Meg is okolja nagyságukat:

Ezeknek általa ah kegyelmes isten
Oltalmazá ah jó Magyarországot;
Ez ország határit isten kiterjeszté,
Sok vendég népekre, nagy sok tartományokra.
Ő melléjek ada hatalmas urakat,
Jeles országokat sok kincses városokat. (53.)

Hasonló húrokat penget a főként Thuróczyt kompiláló Székely is. A hún hagyományt szőröstől-bőröstől elfogadja, s a húnok történetét „Az magyaroknak historiájok” címén tárgyalja. Újdonsága a „Csaba testamentoma”, mely szerint Csaba kivonult népével Damasek istenre megfogadtatta, hogy Pannoniába újra visszatérnek és bosszút állnak atyja ellenségein. Nem tudni, mily forrásból vette ezt Székely István. (54.) Ama másik novuma pedig, hogy a visszatért magyarok elébemenő székelyeknek megadatja a nemességet, az ő szabad székely öntudatára vall. A szabad székelység küzdelme a nemesi privilégiumokért az ő korában is napirenden volt. De mindig visszautasításra talált, mert e privilégiumhoz való jogukat nem tudták oklevelekkel bizonyítani. (55.)

A magyarok őstörténetét illetőleg a reformátor Székely Istvánnak nincsenek fenntartásai, a pogány multat vallási meggondolások nélkül fogadja el. Mihelyt azonban a magyarok „keresztyénné lúnek”, bár a köznemesi magyar történeti koncepció talaján marad, egyszeriben érvényesíti a reformáció felekezeti szempontjait is.

Szent István és Szent László nála már közel sem oly egyértelműen pozitív alakjai a magyar történelemnek, mint mondjuk a szintén reformátor Farkas Andrásnál. Szent István jámbor vala és istenfélő, „de nem tudák ennek eleibe adni az írás szerint való keresztyénsíget”. Ebben közvetlenül nem ő a hibás, hanem az ő idejében regnáló „csókoló barátok”, vág a bencések felé, célozva Szent Istvánnak és Imrének az István legendában leírt pannonhalmi látogatáskor történetekre. Ezek István királlyal sok klostromot és templomot csináltatának, püspökségeket alapítottának, mik a mai napiglan láthatók, „de kollégiomot egyet sem, kibe az igaz tudomány meg tartatott volna” — hangzik a vád, s vetíti vissza István korába anakronisztikusan reformációs szemléletét Székely István. Az álnok barátok saját malmukra hajtották a vizet, Székely adágiumával élve: „Mert ki ki mind az ő fazekát szíttá. Azért az magyarok csak római keresztyénné lúnek”. (Persze, ha bizánci keresztyénekké lettek volna, azzal épp úgy nem volna megelégedve!) Bizony a pápa befonta István királyt, koronát küldött neki, „kit oztán az magyarok az pápa hazugsága után angyali koronának nevezének”.

László országlásáról és hadairól csak jót ír, ám mikor Várad, illetve az ottani monostor alapítására fordítja a szót, mindjárt felágaskodik benne a hitvitázó reformátor: „kinek az ő teste mind ez napiglan ott vagyon, az papoknak nagy kereskedésökre, és istennek boszuságára.” Mintha csak Szkhárosi Horvát Andrást hallanók. (56.) Az úgynevezett magyar szentek közül még legjobban II. Endre leánya, Erzsébet jár, „az kit az ő jámbor voltáért az kalendáriomba beírtak”. Minek köszönheti ezt a kitüntetést? Egy neki tulajdonított kijelentésnek, melyet Székely úgy tud értelmezni, hogy azzal a reformáció „fazekát” szíthatja. Erzsébet ugyanis, mikor egy szép arany feszületet mutattak neki, állítólag azt mondta: jobb lett volna, ha a rája fordított aranyat a szegények közt osztották volna szét, s készítettője arany helyett inkább szívébe iratta volna Krisztust. Az oltárokat, képeket, szobrokat a templomból kihajigáló, szakramentárius prédikátor a faragott képek hiábavalóságáról vallott tanítását, igazát érezte itt megfogalmazva; ezért kiált fel: „Bizony ilyen vallást soha egy pápa sem tött Krisztus felől”.

Nagy Lajosról igen magas a véleménye: jámbor fejedelem volt, mert úgy viselte fejedelemségének a gondját, mint azt tiszte megkívánta. Azt már kevésbé jól tette, hogy Remete Szent Pál testét Velencéből a budai Szent Lőrinc kolostorba hozatá — „ha mi hasznát vette volna”. Zsigmondot Husz János elítéltetése és a „huszt keresztyének” üldözése miatt rossz szemmel nézi, s szívbéli örömmel regisztrálja, hogy Zsiska „istennek segítségéből igen megveré”. Egy másik balul végződött hadához pedig az alábbiakat fűzi: „nem ad vala isten jó szerencsét az királynak, hogy az ő igyinek ellensége vala”. Albert szintén hadakozott a huszitákkal, ostromolta Tábor városát, „de

három hónap mulván nagy szígyensíggel elpironga alóla, és semmit sem árthata az jámbor husztoknak”.

A Hunyadiak már egyértelműen pozitív hősök. Hunyadi János jámbor vitéz „mindenbe oly erkölcsű, ki fejedelőmhöz illendő vala”. Nem talál, igaz, nem is keres, rajta szeplőt. A nándorfehérvári ütközet tárgyalása kapcsán mégsem tagadja meg önön magát, nem Hunyadi, hanem Capistranos János barát és a pápa rovására. Kapisztránt keresztes had toborzására Miklós pápa küldte, s oly hatalmat ada neki, ha valaki a keresztesek közül a harcban meghalna, „minden kítsígg nélkül üdvözüljön, ha hite nem volna is. Ennek okáért mind azokat kintől büntül ódoztatá, ha anyját avagy atyját meg ölte volna is... de ebből igen keves haszon következik az keresztyínség ótal mára”.

Mátyásról osztatlan elismeréssel, lelkesedéssel ír: anyja méhéből természet szerint királyságra született, megvoltak benne mind azok az erények, amik a fejedelemben megkívántatnak, „kit ha az isten olyan hamar ki nem veszen vala ez világból, bizony rövid időn mind az egész világot meg zendíti vala”, leigázza, mint egykor Nagy Sándor. Már uralkodása első évében négyfele háboruskodott egy időben, s mind a négy helyről egy és ugyanazon időben jelentették hadai győzelmét, „kin mind az egész ország nagy bizodalmat vón magának az ő hatalmas birodalmáról”. Hétszer vezetett hadat „a római keresztyínség mellett az husztok ellen”, s ez neki még sincs bűnül felróva, mint Zsigmondnak és Albert királynak. Inkább az van kiemelve, hogy e hadakban „mindenszer győzedelmes lön”, s hatalma alá hajtá Morvát, Sléziát és Luzáciát, s ezek „meg esküdtek, hogy soha Magyar országtól el nem szakadnak”. Ellenségeit mindig legyőzte, így a lengyeleket is, valamint Fridrik imperátort, elfoglalta Német-Új-helyt és Bécsét, „kik annak előtte soha töretést nem láttanak, kiknek csak Mátyás vevé el szüzességeket.”

S nem csak a hadi dolgokban, hanem a nemes tudományoknak követésében is igen dicséretes vala. Ékes bizonyság erre nagyszerű bibliothékája, kibe mind e széles világról görögül, héberül és deákul írt könyvekből több ezret gyűjtetett be. István királlyal ellentétben ő kollégiumot is akart felállítani, szándékában volt ugyanis, „hogy olyan tanóságnak helyet szerezzen itt ez országban, ki mind ez széles világot meg halagya.” Mátyás eme tervéről, hogy Budán egyetemet alapítson, Heltai Gáspár is tud. Erről mint Krónikájában írja — még Brodarics István püspöktől hallott, kinél még a leendő egyetem épületének tervrajzát is látta. (57.) Székely, hogy Mátyás nagyságát, kiválóságát, emberségét és szellemességét minél teljesebben mutassa be, nem ragad meg Thuróczy krónikájánál, hanem a korabeli szóhagyományból is merít, leközli egy trufáját, melynek esattanója: a király „bevívé az szígyin embert az várba, és örök szabadságot ada neki, megajándékozván ennek felette ötöt”. S nem felejtí megjegyezni:

„Eféle trufái sokak vadnak az Mátyás királynak, kikről én most többet nem írok”.

Mátyás uralkodása a régi dicsőség legszebb ragyogását jelentette. A csücsöt. S a csücsről már lefelé vezet az út. Mátyás utódának, II. Ulászlónak „hadai igen kevesek valának és igen szerencsétlenök, mert valahova indult, mindenütt vesztett. Ennek idejében hajla meg Magyar országnak koronája, és lassan lassan az mit annak előtte való királyok kerestek vala, az mind el kezdé csúszni . . .”

Az 1514-es parasztháború Székely szerint a török ellen indult ugyan, de mikor Dózsáék meglátták a parasztnak nagy sokaságát, „azonhelyt el hagyák az törökre való igyekezetököt, és országot akarának magóknak venni”. Ezért fordították fegyvereiket a király, az urak és a nemesség ellen. Ezek Szapolyai Jánoshoz fordultak segítségért, s megesködtek neki „egyenlő akarattal, hogy ha Lajos király gyermektelenül meg halna, tahát senki fejébe az koronát nem tennék, hanem csak az övébe”. Szapolyai meg is verte a kereszteseket, meglakoltatta a parasztság vezéreit: Dózsát a hajdukkal „nyersen megeteté”, nagybotú Lőrinc papot pedig nyáron megsütteté „mint egy malacot”. A nemesség oldaláról értékeli a parasztháborút, s még e kegyetlen, embertelen megtorlás sem vált ki belőle részvétet, azt természetesen tartja. Ha nem így volna, felemelné ellene szavát, mint ahogyan a husziták érdekében felemelte.

S jellemző, hogy Szapolyai János jogát a magyar királyi trónra szerinte épp a parasztnak leverésével szerezte meg, pontosabban azzal, hogy az urak ígerte feltételeknek eleget tett. Ezt a szerződést II. Lajos megszegte, mikor — 1521-ben — a trónt magtalan halála esetére sógorának, Ferdinándnak ígerte. Ehhez Lajosnak nem volt joga, „mert az királyi miltóságnak választása nem egy emberen áll, hanem mind az egész országon. Továbbá testamentom szerint is senki azt másnak nem hagyhatja, ha magtalan”. Nyilvánvaló, kiket ért „mind az egész országon”: az urakat és a nemeseket. S Lajos király jogellenes szerződészegése beláthatatlan következményekkel járt: „Bizony e kötés támasztá Magyarországba ez nagy háborúságot, visszavonást és pártolást, ki regnál rajtunk Lajos király halálától fogva mind ez mostani ideig. Kit keresztisífkort [a kereszties háborúkor] János vajdának kötének, most pedig Ferdinándus hercegnek: kiből minden ember eszébe veheti, honnan támadott Magyar országba az két király, és azok között való nagy háborúság, ki ez országnak teljesíggel nem romlására, hanem fel fordítására lön”.

A közelmúlt megítélésénél a reformátor író nem hivatkozik sem az istenre, sem bosszuló kezére, mellőz minden vallásos irracionálét, s nagyon is racionálisan gondolkodik. Még a mohácsi csatavesztést is ily egyszerűen okolja meg: „Mert csak huszanöt ezer emberrel mene [Lajos király] szembe az harmadfélszáz ezer emberrel”. Ő szíve szerint Szapolyai János pártján van, ki 1526-ban „mind az egész országtól

királlyá választaték az ő fogadások szerint” — céloz megint az 1514-ben kötött egyezsége. 1527-ben Ferdinánd „*egynehány uraktól* behoza-ték Magyarországra János király ellen”, s Ferdinánd János királyt Tokajnál hiveinek árulása miatt megverte és Tokajt elfoglalta. „Akko-ron szakada ez ország kétféle, mert némely tarta János királlyal, némely pedig Ferdinándussal mind ez napiglan. Mely pártolás tel-jességgel az török kezébe ejté az országot”.

A két király közti csetepaték feljegyzésszerű megörökítése után, melyben Szapolyai pártisága lépten-nyomon megnyilatkozik, Buda elvesztéséről is beszámol sommásan. A szultán azt állította, Buda várát csupán gyámi minőségében, ideiglenes megőrzésre vette át, s mikor az elhunyt király fia, János Zsigmond eléri huszadik esz-tendejét, visszaszolgáltatta neki . . . Székely — szokásához híven — egy adágiummal mondja ki véleményét: „De igen nehéz az bényelt koncot az gyomorból kivonni!”

A továbbiak során a török magyarországi hódításainak regisztrálása mellett Izabella királyné asszony és a királyfiú sorsát is szemmel kíséri, kiket 1552-ben Fráter György „baráti álnoksággal kibeszéllett vala” Erdély országból. 1558-ban Izabella Bebek Ferencet és a két Kendit levágatta „istennek rendelése szerint”. Ezek a szakramentá-riusok nagy patrónusának, „az jó Petruit Péternek” ellenségei voltak, ugyanúgy, mint annak előtte Fráter György, ki érdeme szerint lakolt, s azért koncolták fel, „mert esmét hátra akarja vala a lovat fogni”. Az azonban már nem istennek rendelése, hogy Ferdinánd császár vitézei rettenetes dúlást tettek a Tokaj környéki szegénységen, nemcsak barmaikat hajtották el, hanem még a szőlőhegyeket is megszedték, elpusztították. Ez égbe kiált! „Kit az úr isten acél pennával adamás-kúbe [gyémántkőbe] írta be, hogy annak emlékezete ölötte örökké bosszú állásra megmaradjon”, mennydörgi a gönci predikátor ószö-vetségi prófétaként. S ez a mennydörgés már a Világkrónika utolsó akordjai közé tartozik.

Több írását már nem is ismerjük. Pedig volt még egy-kettő a tarsolyában. Ajánló levelében ugyanis azt írja Németi Ferencnek: ha a Világkrónikát „oltalma alá veendi, tehát rövid napon ennél hasznosbakot, ha isten akarangya, ez mellé bocsátandom”. Ha a szakramentáriusok istenében meg is lett volna az ebbéli hajlandóság, az általunk nem ismert körülmények azonban kiboősátásukat már nem engedélyezték. Pedig Székely Istvánnak még lett volna rá ideje: Göncről Liszkára került lelkésznek, s 1563 decemberében tűnik el szemünk elől. (58.)

V.

Ha jellemezni akarnók, stílszerűen saját szavaival lehetne, mikkel ő John Wiclifet jellemezte: „jambor vala és igaz tanító, miképpen most is könyvei meg mutatják”. „Pius et doctus”, sőt „vir doctissi-

mus". Világkrónikája (és ránk maradt másik két munkája) megmutatja, hogy az első reformátor nemzedék egyik legjelentékenyebb tudós írója.

Persze, nem mai értelemben vett író, hanem korának mércéjével. Kompilátor, s Világkrónikája is kompiláció. Mint már fentebb említettem, különböző auctorokat kivonatol, s e latin nyelvű kivonatokat fordítja magyarra. Azonban nem szolgáló kompilátor és magyarító. A felhasznált latin szövegeket megrostálja, világnézete szerint alakítja; kihágy belőlük, vagy saját kútfejéből hozzátold, végeredményében alkot. A kompiláción is átüt és átsüt a harcossal reformátor erős egyénisége.

Miképp alakítja, gyúrja át latin példáját, az alábbi összevetéssel illusztrálhatjuk. Krónikájában az 1459. esztendő alatt (helyes dátum: 1458!) Mátyás királlyá választását tárgyalva többek között ezt írja:

„... Szilágyi Mihált ez ország gubernátorrá választotta vala, míg az Hunyadi Mátyás magát birhatná. Kin mind az egész ország lön nagy örömben, kinek választása korán még az gyermekek is alá fel járván az uczán azt kiáltják vala :

Mátyást mostan választotta mind ez ország királságra,
Mert ezt atta isten nekünk menyországból ótalmunkra,
Azért mies választottuk mint istennek ajándékát,
kiből isten dicsértessék és örökre mondjuk: Amen.”

Itt is, mint Világkrónikája magyar történeti anyagát illetőleg szinte kivétel nélkül, Thuróczy János 1488-ban kinyomtatott *Chronica Hungarorum*-ából kompilál. Ennek „De electione domini comitis Mathiae regis” című fejezetében Thuróczy egyebek mellett elmondja, hogy a Hunyadi-házzal ellenséges főurak miként adták be derekukat, majd így folytatja:

„... et quid facerent nisi ut annuant, dum omne Hungaricum vulgus latas civitas per plateas deambulans, puerorumque coetus hinc iude cursitans loqueretur et alta voce clamaret: *Mathiam* volumus esse regem, *hunc nostra pro tutela Deus elegit, hunc quidem et nos eligamus*” (59.)

A szó szerint egyező helyeket kiemeltém, hogy annál szembeszökőbb legyen a két szöveg rokonsága. Egy ponton különböznek, Thuróczy szerint az utcákra és terekre kitódult tömeg, s köztük a gyerekek is Mátyás királlyá választása mellett teremtettek közhangulatot, hogy evvel is nyomást gyakoroljanak a választást ellenző főurakra, ezért kiáltozták e jelszavakat: „Mátyást akarjuk királynak! Őt isten választotta a mi támaszunkul, és mi is őt választjuk!” Ezzel szemben Székely verse a már megválasztott Mátyást ünnepli, nála a jelszavak istent dicsérő verszetté kerekednek. A szó szerinti egyezések mellett épp ez a lényeges különbség válik árulóvá, s bizonyítja azt, hogy a predikátor történetíró a Thuróczynál talált latin jelszavakat saját

koncepciójának megfelelően formálta át vallásos kicsengésű magyar verssé. Mégpedig úgy, hogy a versike intonációját, azaz első sorát („Mátyást mostan választotta mind ez ország királságra”) részben a verset megelőző magyar mondata sugalmazta: „Szilágyi Mihált ez ország gubernátorrá választotta vala”; részben pedig a gyermekek szájába Thuróczy adta jelszó eleje: „*Mathiam volumus esse regem*”. A vers második és harmadik sora kisebb betoldásoktól eltekintve megfelel a *Chronica Hungarorum* latinjának. A negyedik sor kegyes istendicséretét pedig a protestáns predikátor adta hozzá.

S mi indította Székelyt e jelszavak versbe faragására? Valószínűleg Thuróczy „*coetus puerorum*” kifejezése, melyen az egykori iskola-mester az iskolásgyermekek közösségét értette, s melyhez mindjárt társította azt a korabeli gyakorlatot is, mely szerint ezek minden ünnepélyes alkalomkor énekelni szoktak.

Még egy utolsó példát! Thuróczy 48. fejezetében a „kormányzó úr”, azaz Hunyadi János Giskra elleni harcait mondja el. Ebből egy részlet magyar fordításban:

„Ezután a kormányzó úr újból fegyvereket gyűjtött ama népeiből, akik a délvidéket védelmezték; ezeknek katonai virtusát és állhatatos hűségét már az előző csaták kísértései közt kipróbálta. Ezekkel jött, kemény ostrom alá vette és megadásra kényszerítette Giskra János újonnan emelt várait; a sági klostornál, az Ipoly folyó mellett, valamint Galchur hegyén és Rozsnyó, valamint Szepsi városában. Megszállta Giskra János derenceséni várát, melyet Valgata nevű cseh védett az ő nevében. völgyben feküdvén, új ostromlási módot talált ki; az erősség alatt magas gáttal zárta el a völgyet, felduzzasztotta a völgyön át folyó vizet. Mikor az áradás túlemelkedett az erősség falain, mind a bennelevőket megfulladás veszedelme fenyegette: a várban levő csehek megadván a várat a kormányzó úr kezébe, maguk fogságba estek”.(60)

Hogy fogja ezt össze, mint alakítja Székely István?

„Hatodik hada lőn ezer négyszáz ötvenegy esztendőbe azon cseh ellen, ki [t. i. Hunyadi] az alföldi hőseket vevé melléje, kikkel meg szállá Ságot az Ipoly mellett, azután Gáles hegyén való kastélyt rontatá el. Onnat jöve rozsnyó bányai kastélyra. Onnat az Szepessigbe valókra. Azután Derecsénre. Vala pedig ez egy mély völgybe, kinek az ő oldalát egy folyó víz mossa vala, kit a gubernátor reá gátoltata, és kiötté őket mintegy irgékét.”

Azt hiszem, ehhez nem kell kommentár. A két szöveget összeolvasva, bárki előtt nyilvánvalóvá válik Székely kompiláló, illetve fordító metódusa. A latin szövegből csak a valóban lényeges adatokat veszi ki, a tölteléket elmellőzve. S egy jól sikerült, telibe találó hasonlaltal vagy közmondással sorokat tömörít egybe.

Tömör, meglepő ízeket rejtő magyar stílusának legjellemzőbb sajátága az adágiumokkal való gyakori élés. Dolgozatom folyamán

már számosat idéztem belőlük, egy-kettőt még érdemes idejegyezni. A talmudban „minden kígyót békát kiáltanak az keresztyének ellen”. Nagy Lajos öccse legyilkolását megbosszulni Johanna ellen Nápolyba indult, „holott az figét az olaszokkal az számar allfeléből ki ki harabtatá”. Ferdinánd 1530-ban Buda várát sokáig ostromlotta, „de semmit nem tehete neki, mert Buda kúfalait belől emberhússal bérlötték vala meg”, azaz bélelték ki. Buda elfoglalása után a szultán „Török Bálintnak pedig örök tisztül ada Galatába egy tornyot”. Midez a korabeli prédikatori és köznemesi stílusnak volt a sajátsága, sőt bizonyos fokig követelménye. Még sem mondhatjuk, hogy Székely tudatos stilizta; nagy gyakorlata van, jól, s néha szépen is fogalmaz, de ösztönösen.

S mi a helyzet a Világkrónika állítólagos székely nyelvi és stílbeli sájátságaival? A könyv korrektora, a nyomtatás idején Krakóban tanuló Vilmányi Libécz Mihály a „Pio lectori” címzett, két nyelven is megfogalmazott kísérő versében ugyanis Székely István magyarétól különböző székely szavaira és stíljére hívja fel a jámbor olvasó figyelmét:

Hogyha penig valamint az szónak móggya kilembez,
És az szóllásnak új folyamása leend:
Mindgyárt az régi székelyek nyelvére tekincsen,
Kiknek tiszta magyar nyelv maradéka vagon.
Ökösztök példát ez könyvbéli szóra keressen,
És tőlök módot mostani írásra vegyen.

Hogy a Világkrónikában melyek a székely tájszavak, tüzetes nyelvi vizsgálatra szorul még. De nem sok lehet. Ami pedig a „szóllásnak új folyamását” illeti, nem tudtuk tetten érni. Azt hiszem, a fiatal egyetemi hallgató Libécz Mihály sem. Ő a Zemplén megyei Vilmányon született, nem volt székely származék. Honnan hát e meglepő „tájékozottsága” a székely nyelvjárásban és a sajátos székely stílusban? A Világkrónikából. De nem úgy és nem oly módon, mint ő beharangozza, és ahogy ezt irodalomtörténetírásunk is hangoztatja.

Az efféle kísérő versek természetrajzának ismeretében nyugodt lélekkel merjük állítani, az alapötletet eme konstrukciójához egyrészt Székely István vezetékeve és székely származása adta Libécznek. S mint a könyv korrektora természetesen a Világkrónikát is átböngészte, s abban a 801. év alatt az alábbi, már egyszer idézett passzust olvasta a székelyekről: „... még most is *külömböznek* az több magyaroaktól törvényekkel és *írásokkal*, kik hunniabeli módra székely bötüvel ének mind e napiglan”.

Székelynek eme textusa szintén Thuróczyra megy vissza, kinél kifejezetten megtalálható, hogy a „székely bötüvel” való élés a rovást jelenti. (61.) Székely megfogalmazásából ez korántsem derül ki ily

világosan; a „külömböznek . . . írásokkal” kifejezés, ha nagyon csűrjük-csavarjuk, és ha éppen akarjuk, nem csak a fizikai betűvetésre, hanem a fogalmazásra is érthető és értelmezhető. Libécz a jelek szerint így értette, helyesebben: félreértette; s máris készen állt kísérő versének újszerű mondandója, mellyel a könyv szerzőjét megdicsőítette. Ennek belső logikája: a szerző székely, sőt a neve is az, másrészt a székelyek írása különböz a magyarokétól, tehát ennek a Világkrónikában is meg kell mutatkoznia. Ha kell, akkor meg is van! A székelyek, s így Székely István is hunniabeli módra írnak, mi sem biztosabb tehát, minthogy a „tisztá magyar nyelv maradéka” náluk vagyon, s tőlük kell venni „módot mostani írásra”, őket kell követniök mostani írónknak.

Vilmányi Libécz tudós konstrukcióját a hasonszőrűek valószínűleg méltányolták, s Székelynek is hízelgett, azonban aligha talált követőre.

Annál több olvasóra talált a Világkrónika. Közel másfél századig búzgón olvassák, kijegyzetelik saját krónikájukba, mint tette ezt a XVI. század hatvanas éveiben Borsos Sebestyén.(62.) Felhasználja Heltai Gáspár is Magyar krónikájában.(63) A Csaba festamentoma és a „Damasek isten” innét kerül át a reformátorok és az utókor köztudatába. Szenczi Molnár Albertnek egy nagyszombati polgár küldi meg mint féltve őrzött kincsét. Olvassa protestáns és pápista egyaránt. A fennmaradt példányok kéziratos margináliái megőrizték a jámbor olvasók nem mindig jámbor véleménynyilvánításait, Székely tévedéseinek, elírásainak helyreigazítását, s a katolikus olvasók ócsárló, dühödt glosszáit.

A krakkói egyetemet járt szerző Krakkóban nyomtatott világtörténetét lengyelre is lefordították — 1620-ban. De lengyel fordításban nem került könyvsajtó alá.(64.)

Az utókor lassan elfelejtette. A múlt században Toldy Ferenc próbálta feltámasztani, kiadva a Világkrónika magyar történeti anyagát, de még ezt sem a maga egészében.⁶⁵

Heltai Gáspár fanyar humorral elegy maliciával bökdösi meg kora Magyarországnak „fejedelmeit” és urait, hogy azok mit sem törődnek a magyar múlt feltáráásával, nem segítik a magyar történetírókat, pedig „méltók is volnának ezek böcsületre, kik ebben munkálkodtanak, és munkálkosznak, hogy az magyarok az ő nyelvekben megláthassák az ő elejeknek jeles históriáit: de kevesen találatnak, kik valami hálaadósággal lőnnének az szegény jámborokhoz. Mít tehetünk? Olyan volt mind kezdettől fogva az világ”. Olyan volt, de nem olyan ma. Még az elmúlt századok szegény jámboraihoz is hálaadósággal vagyunk, mint ezt ékesen bizonyítja Székely István Világkrónikájának jelen fakszimile kiadása.

JEGYZETEK

¹ Nova grammatica Ungarica. Hanau 1610. — Idézve CZVIT-
TINGER, DAVID: Specimen Hungariae literatae... 1711. 367.

² HORVÁTH JÁNOS: A magyar irodalmi műveltség kezdetei.
Bp. 1931. 252.

³ MAGYAR ATHENAS... 1766. 257-8.

⁴ Zsoltárkönyv (= Soltar könyv. Krakkó 1548.) 225/b.

⁵ Világkrónika (= Chronica ez világnak jeles dolgairól Krakkó.
1559.) 150/b.

⁶ SCHRAUF KÁROLY: Regestrum Bursae Cracoviensis. A krakói
magyar tanulók háza lakóinak jegyzéke. 1493—1556. Bp. 1893.
(Magyarországi tanulók külföldön. III./27. 3. jegyzet: „NB. Is suc-
cessu temporis sacramentariorum nephandissima heresi infectus
alios quoque plurimos infecit 1556.”)

⁷ Album Studiosorum Universitatis Cracoviensis. Ed. ADAM
CHMIEL, Cracoviae 1892. 2: 247.

⁸ SCHRAUF: i. m. 27. — Siklós környékén volt egy Szentmiklós.
Ld. a pécsi püspöki levéltár egyik XVIII. század eleji kéziratát
(Requista Paria Literalium Instrumentorum Episcopatum Quinque
Ecclesiensem, et Praeposituram Albensem tangentium... p. 5 és 8.),
hol 1557, 1559 és 1567 évekből kapunk rá adatokat. U. o. Szép-
lakról is.

⁹ BUDAI FERENTZ: Magyar ország polgári históriájára való
lexicon a' XVI. század végéig. Nagyvárad 1805. 3: 76—92. — S.
SZABÓ JÓZSEF: A Perényiek a magyar reformáció szolgálatában.
Bp. 1923. 7—42. — TOLNAI GÁBOR: Régi magyar főurak. Életforma
és műveltség az újkorban. Bp. (1939.) 32. stb. — HORVÁTH JÁNOS:
A reformáció jegyében. A Mohácsi utáni félszázad magyar irodalom-
története. Bp. 1953. 33-4. stb.

¹⁰ WALDAFFEL JÓZSEF: A krakkói egyetem s a magyar és
lengyel szellemi élet kapcsolatai a renaissance korában. EPhK 1946.
42-4. — BARYCZ, HENRYK: Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego
w epoce humanizmu. Kraków 1935. 95—106.

¹¹ SCHRAUF: i. m. 29. 1. jegyzet.

¹² BOD, PETRUS: *Literata Pannodacia*. A marosvásárhelyi Teleki könyvtár 14. sz. kézirata. 1: 31-2: „Studia sua apud Helvetos perfecisse opera, quae publicae exhibit luci, satis arguunt.”

¹³ Például ZOVÁNYI JENŐ: — Cikkei a „Theológiai Lexikon” részére a magyarországi protestántizmus történetéből. Bp. 1940. 442.

¹⁴ BOD: *Magyar Athenas*. 258.

¹⁵ SÓLYOM JENŐ: *Luther és Magyarország*. Bp. 1933. 145-51.

¹⁶ BOD: i. m. 258. — Régi (Reeghy) Kelemen gazdag abaúji nemesről ld. Magyarország vármegyéi és városai. I. Abaúj-Torna vármegye és Kassa. Bp. 1896. 547.

¹⁷ BOD: i. m. 258.

¹⁸ BOD: i. h.

¹⁹ RMK (Szabó Károly) I. 354. — Egyetlen példányát az Erdélyi Múzeum könyvtára őrzi. Fénymásolata az Országos Széchényi Könyvtárban.

²⁰ HEINRICH GUSZTÁV: *A magyar csíziók*. EPhK 1880. 249. — HORVÁTH JÁNOS: *A reformáció jegyében*. 47-8.

²¹ PESTI GÁBOR: *Esopus fabulai . . . Bécs 1536*. *Lectori optimo* címzett előszavában: „Cum videam omnes fere mortales ac orbis terrarum nationes mira translationum copia scaterere, passimque hac in re navare, ut in cumulum decoris patriae eorum semper aliquando adiaceant, quo et linguam et ingenium suorum acuunt, et latius diffundant. Cur quaeso non liceat mihi quoque linguam et ingenium nostrorum, doctrinis veterum sapientum, pro mea virili exornare et patriae, cui semel omnes debemus, studere.”

²² *Világkrónika*. 225.

²³ *Világkrónika*. 228-9.

²⁴ ZOVÁNYI: i. m. 442.

²⁵ *Zsoltárkönyv* (5).

²⁶ *NySz* 2: 930.

²⁷ *Zsoltárkönyv*. 226.

²⁸ RMK (Szabó Károly) I. 25.

²⁹ *Zsoltárkönyv* (8).

³⁰ BATIZI ANDRÁS: *Keresztyeni tvdomanyrvl valo rovid konyveczke*. 1550. A ii lev.

³¹ u. o.

³² *TÖRT. TÁR*. 1890. 175., 388.

³³ *ItK* 1893. 96-8.

³⁴ *ItK* 1893. 97.: „Collegi enim ex variis auctoribus, tum sacris, tum prophanis bene vertendi et generalia et specialia, et ea meo more in locos digessi communes, ut mihi dicenti scribentique sint in promptu et in numerato. Sine quibus praeceptis nemo est, qui in hoc studio feliciter versari, nemo qui huic saeculo dignum quid edere possit. Atque utinam id domestico exemplo verum non esset,

videmus enim multos patriae nostrae studiosos (ut illorum venia actum est) sine ullo fruge in hoc scribendi genere versatos esse et olim et nunc versari . . .” — LD. MAGYAR SZÁZADOK (Horváth János emlékkönyv) Bp. 1948. 66-7. és BALÁZS JÁNOS: Sylvester János és kora Bp. 1958. 263-72.

³⁵ Sylvester János Új testamentumának (1541) mind latin nyelvű ajánlólevelében; mind pedig „Az magyar népnek” címzett disztichonos ajánlásában:

Azki zsidóul és görögül és vígre deákul
Szól vala rígen, szól néked az itt magyarul.

— ZOLTARZ DAWIDOV pizez Misirza Valanthege Wrobla z Rozania rzecz polska wykozony. Krakko, Ungler. 1539.

³⁶ A₃b lev.

³⁷ Zsoltárkönyv 167.

³⁸ i. m. 239.

³⁹ i. m. 161 b.

⁴⁰ i. m.

⁴¹ KEMÉNY LAJOS: A reformáció Kassán. Kassa 1891. 14. 4. jegyzet. ld. még ZOVÁNYI JENŐ: A reformáció Magyarországon 1565-ig. (Bp. 1921.) 233. l. jegyzet.

⁴² RMK (Szabó Károly) I. 38.

⁴³ Világkrónika

⁴⁴ BUDAI FERENTZ: i. m. 2: 743-5. — RMKT 7: 367-9. — GULYÁS PÁL: Némety Ferenc zsoltár fordító halálához. Prot. Szemle 1928. 635. — HORVÁTH JÁNOS: i. m. 134-6.

⁴⁵ VERESS ENDRE: Izabella királyné. 1519—1559. (Magyar történeti életrajzok.) Bp. 1902. 449-50.

⁴⁶ Világkrónika 47 b-48. — A középkori világkrónika műfaja ld. V. DEN BRINCKEN, ANNA-DOROTHEE: Studien zur lateinischen Weltchronistik bis in das Zeitalter Ottos von Freising. Düsseldorf, 1957. — LD. még GOEZ, W.: Translatio imperii. Ein Beitrag zur Geschichte des Geschichtsdankens und der politischen Theorie im Mittelalter und in der frühen Neuzeit. Tübingen 1958.

⁴⁷ Világkrónika 145 b.

⁴⁸ TROSTLER, JOSEF: Die Anfänge der ungarischen Geschichtsprosa. Ungarische Jahrbücher 1934. 122-3. — FUETER, EDUARD: Geschichte der neueren Historiographie. München u. Berlin 1936. 186-7.

⁴⁹ TROSTLER, JOSEF: i. m. 123-5.

⁵⁰ i. m. 121-2.

⁵¹ Világkrónika 87 b-88.

⁵² CARION, JOANNES: Chronicorum libellus . . . Parisiis 1544. 174 b-175.

⁵³ RMKT 2: 19. 187-92 sorok.

⁵⁴ Világkrónika 150.

⁵⁵ Például a székelyek iránt 1559. szept. 12-én Gyulafehérvárt hozott artikulusok közt: „minthogy a székelyek semmi privilegiumot elő nem adtak, ő felségök semmi privilegiumot sem adhatnak nekik . . .” (ERDÉLYI TÖRTÉNELMI ADATOK. Szerk. gróf Mikó Imre. Kolozsvár 1858. 3: 268.)

⁵⁶ Szent László fejét ti imádjátok,
Szépen ezüstbe befoglaltátok,
Olaj az teste! mind azt mondjátok,
Evvel a nép közt ti komplárkoddtok.
(RMKT 2: 226. 161-4 sorok.)

⁵⁷ HELTAI GÁSPÁR Magyar krónikája. 1575. (Tizenhatodik századbéli Magyar történetírók. Szerk. Toldy Ferenc. Pest 1854.) 533.

⁵⁸ ZOVÁNYI: Cikkei a „Theológiai Lexikon” részére . . . 443.

⁵⁹ SRH (Schwandtner) 1:284.

⁶⁰ THURÓCZI JÁNOS: Magyar krónika. Ford. Geréb László. Bp. 1957. 143—4. Latinja: SRH 1:263—4.

⁶¹ „Hi, nondum Scythicis literis obliti, eisdem, non encausti et papyri ministerio, sed in baculorum excisionis artificio, dicarum ad instar, utuntur.” (SRH 1:78.)

⁶² Erdélyi történeti adatok. Szerk. Gróf Mikó Imre. Kolozsvár 1855. 9—18.

⁶³ HORVÁTH JÁNOS: A reformáció jegyében. 52.

⁶⁴ CRONICA KROTKA Stefana Szekelego z węgierskiego języka na polski przetłumaczono przez P. Jabłońskiego. 1620 die 20 julii w Przemyślu. — Ossolineum 6/14 kézírata. E kézirat jelenleg hiányzik. (Catalogus Codicum Manuscriptorum Bibliothecae Ossolinianae Leopoldensis. Lwów 1881. Tom. I.)

⁶⁵ TIZENHATODIK SZÁZADBELI MAGYAR TÖRTÉNETÍRÓK. Szerk. Toldy Ferenc. I. Székely István Magyar krónikája, 1558. Pest 1854. 2—66. — Ld. róla ZSILINSZKY MIHÁLY: A magyar történetírás kezdete. Székely István krónikája. Századok 1878. 784—9.

SZÉKELY VILÁGKRÓNIKÁJÁBÓL ARÁNYLAG SOL PÉLDÁNY MARADT FENN. KB. 40 PÉLDÁNYÁT ISMERJÜK. MAGYARORSZÁG ÉS ROMÁNIA (ERDÉLY) SZINTE MINDEN NEVESEBB KÖNYVTÁRÁBAN MEGTALÁLHATÓ. A LEGTÖBB PÉLDÁNY AZONBAN CSONKA.

E FAKSZIMILÉHEZ ALAPUL AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR 2. PÉLDÁNYÁT VETTÜK A 147—148, 226, 230—237. LEVÉL KIVÉTELÉVEL, AMELY AZ OSZK 1. PÉLDÁNYÁBÓL VALÓ, MIVEL AZ 1. PÉLDÁNYBAN EZEK HASONMÁSBAN VANNAK MEG.

EZ A FAKSZIMILE KIADVÁNY BUDAPESTEN 1960ÉVBEN KÉSZÜLT. A PAPIROST A DIÓSGYŐRI PAPÍRGYÁR ÁLLÍTOTTA ELŐ 110 GR-OS, SÁRGÁS MERÍTETT, BORDÁZOTT FAMENTES KIVITELBEN. A NYOMTATÁSI MUNKÁLATOKAT AZ AKADÉMIAI NYOMDA, A NYOMDAKISÉRLETI ÜZEM, A ZRINYI NYOMDA KLISÉÜZEME ÉS A MINERVA KÖNYVKÖTÉSZET VÉGEZTE. A KÖTÉSTERVET SASVÁRI DEZSŐ KÉSZÍTETTE. A MŰSZAKI IRÁNYÍTÁST RADNÓTI KÁROLY VÉGEZTE. MŰSZAKI SZERKESZTŐ FARAGÓ MIHÁLY. A KIADÁSÉRT FELELŐS AZ AKADÉMIAI KIADÓ IGAZGATÓJA.

